

İnsanlık tarihinin en uzun dönemini kapsayan toplayıcı-avcı hayat tarzı, yerleşik hayatın başlaması, yani ilk köylerin kurulmasıyla aşamalı olarak sona ermiştir. Mevcut bilgilerimize göre Yakınoğu'da Levant coğrafyasında ve akabinde Anadolu'nun güneydoğusunda başlayan bu erken hamle, insanoğlunun yaşam serüveninde günümüze kadar uzanacak pek çok gelişmenin kapısını aralamıştır. Bu ilk köylerden hareketle yine belirli süreçler içerisinde alet teknolojisinin gelişimi, sulu tarımın yaygınlaşması, artı ürün elde edilmesi, uzak coğrafyalar arasında ticaret, toplumun sınıflara ayrılması ve sosyal tabakalaşma, mesleklerin ortaya çıkması, nüfusun artması ve cazibe merkezi hâline gelen yerleşmelerin istilası veya savaşçıl ilişkiler gibi oluşumlar, kent kavramını ortaya çıkartacak karmaşık bir seyir ortaya koyarken, medeni hayatın veya uygar toplumun tarihsel sürecini de başlatmış oluyordu. Binlerce yıl avcı-toplayıcı yaşam biçimini sürdüren insanoğlu, medeniyete dair ilk hamleleri şüphesiz yerleşik hayat tarzını benimsemesiyle atmıştır. Yerleşik hayata geçme ve ilk köylerin ortaya çıkması, Childe'e göre devrim niteliğindedir. Ancak bu süreç, yani Neolitikleşme evrimsel bir gelişim göstermektedir. Paleolitik çağlardan itibaren hem insanoğlunun kendi yaşam biçiminde hem de iklime bağılı olarak doğal çevre koşullarında yaşanan değişiklikler bu sürecin ana faktörleri olup, birdenbire gerçekleşmeyip yine asırlarca süren çeşitli aşamalardan sonra tamamlanmıştır. Yerleşik köy hayatın en erken temsil edildiği Neolitik Çağ'ın Ön Asya dünyasında kesin olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte son yapılan araştırmalar ışığında bu oluşumun, Yukarı Mezopotamya'da MÖ 11. bin yıla, Levant coğrafyasında ise MÖ 12. bin yıla kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Neolitik Dönem olarak adlandırılan ve aşağı yukarı MÖ 5800'lere kadar devam eden bu dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik olmak üzere iki aşamada ele alınmaktadır. Neolitik Çağ'ın ilk evresinde insanoğlu ilk yerleşimleri kurmuş olmasına rağmen henüz topraktan çanak çömlek yapma aşamasına gelmemiştir. Bu ihtiyacını ahşap ve taşları oyarak biçimlendirdiği kap kacaklarla sağlamıştır. Bundan dolayı bu döneme Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem adı verilmiştir. İnsanoğlu, bu süreçte bakırı kullanmakla birlikte toplayıcı-avcı yaşam tarzını devam ettirmiştir. Ancak açık alanlarda barınakların yapılması yerleşik bir hayat tarzını orta çıkarmıştır ki, bu durum uygarlığın en erken hamlesini oluşturmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi Paleolitik Dönem'den ayıran bu özellik, küçük gruplar hâlinde mağara veya kaya altı sığınıklarda yaşayan insanların zamanla ovalarda ve düzlük alanlarda kısmen daha kalabalık gruplar hâlinde yaşamasının yolunu açmıştır. Yakınoğu'nun tarih öncesi araştırmaları, daha ziyade Akdeniz'in doğu sahili ve Filistin coğrafyasını içine alan Levant bölgesinde yapılmıştır. Bu coğrafya, toplayıcı-avcılıktan çiftçiliğe geçişin en açık görüldüğü bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm Filistin, İsrail, Doğu Akdeniz, Suriye ve Fırat boyunca yayılan bu coğrafyada yerleşik hayata ve tarıma dair en erken bulgular sistematik olarak ele alınmış ve burada yaşanan süreç, MÖ 12-11. bin yıla tarihlendirilen Natufian kültürü olarak adlandırmıştır. Levant bölgesinde Neolitik Dönem'in bu çanak çömleksiz evresini temsil eden pek çok yer bulunmaktadır. Bunların başında Ürdün Vadisi'nde yer alan ve bugünkü Tell es-Sultan olarak tanınan Eriha/Jericho gelmektedir. Levant bölgesindeki Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmeleri arasında öne çıkan diğer yerleşimler ise; Ain Ghazal, Şeyh Hassan, Tell Buqras, Jerf el-Ahmar, Tell Cade el-Moghoara, Tell Qaramel ve Kuzey Irak'ta Qal'at Jarmo'dur. Anadolu'da ise; Hallan Çemi, Körtik Tepe, Çayönü, Nevali Çori, Gürcütepe, Aşıklı höyük, Musular ve Cafer höyük sayılabilir. Levant ile Anadolu coğrafyasındaki bu yerleşmelerde pek çok açıdan benzerlikler söz konusudur. Göbeklitepe'de yapılan son araştırmalar, insanlığın düşünce hayatına ve medeniyetin ilk adımlarına dair pek çok yeni şeyler ortaya koyacak gibidir. Göbeklitepe'nin önemi, ortak bir kutsal alan amacıyla inşa edildiği bilinen ilk tapınak olmasından kaynaklanmaktadır. Etnografik verilerden ve daha geç arkeolojik buluntulardan hareketle burada büyük şölenlerin tertiplendiği düşünülmektedir. Yapı dolgularında rastlanan kemik kalıntıları ve bira üretimiyle ilgili kalıntılar, Göbeklitepe'de bazı törenlerin yapıldığına dair bir fikir oluşturmaktadır. Dolayısıyla anıtsal büyüklükteki böyle bir yapının bir araya getirdiği insanların eriştiği toplumsal seviyenin, toplayıcılık ve avcılıkla geçinen bir toplumun üretim hacminden daha fazlasını gerektirdiği sanılmaktadır. Fakat Göbeklitepe'de şu ana kadar yerleşik bir hayat tarzının olduğuna dair bulgulara rastlanmamıştır. Sonuçta inanç kavramının mimariye yansması şeklinde karşımıza çıkan Göbeklitepe, dünyanın en eski tapınağı olarak yorumlanmaktadır. Tapınaklar ise asırlar sonra ortaya çıkacak olan kent olgusunun belirleyici bir unsuru olarak karşımıza çıkacaktır. Köyden Kente Geçiş Süreci Büyük ölçüde Epipaleolitik Çağ'ın etkisinde kalan Çanak Çömleksiz Neolitik sürecin tam olarak ne zaman

sona erdiğini belirtmek zordur. Ancak MÖ 8. bin yılın ortalarından itibaren Yakın Doğu’da kilin şekillendirilmesi ve ateşte pişirilmesi ile kilden çanak-çömlek üretilmeye başlandı ve böylece arkeologlarca Çanak Çömlekleli Neolitik veya Geç Neolitik Dönem olarak adlandırılan yeni bir süreç başlamış oldu. Çanak-çömleğin yapılmasının yanında, sepet veya deriden yapılmış kapların iç ve dış kesimlerinin kireçle sıvanarak su geçirmez hâle getirilmesi de dikkate değer yeni bir üründü. Çanak-çömlek, aynı zamanda sürekli gelişen bir tekniğe sahip olması nedeniyle de kalıntıların tarihlendirilmesinde ana rolü üstlendi. Ubeyd kültürü ve Eridu yerleşmesi; ticaret, sosyal tabakalaşma, uzmanlaşma, güçlerin ve işlevlerin merkezileşmesi gibi kendi hususiyetleri ile birlikte Halaf kültürüne veya Mezopotamya’nın kuzey coğrafyasına göre gelişmiş bir kültür olarak karşımıza çıksa da, henüz tam olarak kent modelini ortaya koymuş değildir. Tarihin En Eski Şehri (Kent-Devlet): Uruk Uruk Çağı, MÖ 4000’den MÖ 3100’e kadar olan süreci kapsamaktadır. Ancak devir en parlak zamanını MÖ 4. bin yılın sonları ve MÖ 3. bin yılın başlarında yaşamıştır. Zira bu zaman aralığı, yukarıda kısaca özetlediğimiz kültürel süreçlerin doruğa çıktığı bir dönem olmuştur. Mezopotamya kronolojisine göre Uruk çağı olarak adlandırılan bu dönemin pek çok yeniliği yarattığına şahit olmaktayız. Tevrat’ta Warka olarak geçen Uruk yerleşmesinde yapılan araştırmalar, Ubeyd döneminde izlerini gördüğümüz uzmanlaşmış iş gücü, merkezî yapı ve örgütlenmiş toplum, artan nüfus ile birlikte kentsel bir yaşam biçimini göstermektedir. Mezopotamya’nın Asyalı Hâkimleri: Sümerliler Sümerlilerin Güney Mezopotamya’ya nereden ve hangi yolla geldikleri kesinlikle bilinmemekle birlikte dillerinin Ural-Altay dil yapısı ile ilişkilendirilmesinden dolayı bu kavmin Asya menşeli olduğu kabul edilmektedir. Sümerlilerin Asya menşeli oldukları hususunda başka deliller de ileri sürülmektedir: Güney Mezopotamya coğrafyasında maden kaynaklarının çok az olmasına rağmen dışardan getirdikleri madenleri üstün bir teknikle işlemiş olmaları, ölü gömme adetlerinin Orta Asya gelenekleri ile benzerlik arz etmesi, tapınaklarını yine Asya geleneğinde görüleceği üzere yapay tepeler üzerine kurmaları, takvim sisteminin eski Türklerde görülen 12 hayvan takvim sistemi ile benzerlik teşkil etmesi ve sıcak Mezopotamya iklimine uymayan yünlü elbiseler giymeleri, brekisefal (yuvarlak kafalı) bir anatomik yapıya sahip olmaları gibi pek çok benzerlik, Sümerlilerin Güney Mezopotamya’ya Asya içlerinden geldiklerine dair önemli belirtiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sümerlilerin Siyasi Tarihi ve Erken Sülaleler (Er Hanedanlar) Dönemi Yukarıda da bahsi olduğu üzere Sümerlilerin Güney Mezopotamya’ya gelişleri genellikle MÖ 4. bin yılın ortaları, yani MÖ 3500’ler olarak kabul edilmektedir. Fakat tarihî kayıtlar hakkında en erken bilgileri Mezopotamya kronolojisinde Cemdet Nasr (MÖ 3100-2900) olarak adlandırılan dönemin son zamanlarından ediniyoruz. Bir başka ifadeyle Sümer siyasi tarihine ilişkin en erken bilgileri, yazının gelişme seyrine bakılarak MÖ 2900’lere kadar götürmek mümkündür. Sümer siyasi tarihinin ilk aşamasının yaşandığı bu dönem, Er Hanedanlar veya Erken Sülaleler dönemi olarak adlandırılmakta ve Akad devletinin kurulmasına, yani MÖ 2350’li yıllara kadar uzanmaktadır. Erken Sülaleler Dönemini tarihçiler genellikle üç aşamada değerlendirmektedirler. Erken Sülaleler I (MÖ 2900-2750) Erken Sülaleler I ile artık Mezopotamya’nın tarihi çağları başlamış bulunmaktadır. Fakat bu döneme ait yazılı kaynaklar, devlet arası ilişkiler veya siyasi tarihe dair net bilgiler içermezler. Kralların unvanlarını içeren dar kapsamlı bu kaynaklar daha ziyade bir liste şeklinde kendini göstermektedir. “Sümer Kral Listeleri” olarak adlandırılan bu kaynaklarda esas itibarıyla hangi kralın hangi şehirlerde ve ne kadar hüküm sürdüğü ve milat olacak önemli olaylar kısa ifadeler ile belirtilmektedir. Ancak verilen tarihler bir hayli abartılı olduğu gibi kısmi olarak verilen bilgiler de daha ziyade mitolojik bir algıyla yazılmışlardır. Bundan dolayı bu döneme “Sümer Kahramanlık Çağı” veya “Mitik Devirler” adı verilmektedir. Erken Sülaleler II (MÖ 2750-2600) Erken Sülaleler II dönemi; din ve devlet kurumlarının artık birbirinden ayrıldığı, kralların devlet başkanları oldukları veya askeri sınıfın söz sahibi olduğu bir yönetim anlayışının ortaya çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Sümer kral listesinde tufandan sonra konulan sülaleler listesinin başındaki I. Kiş ve I. Uruk sülalelerin de Erken Sülaleler II döneminde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Fakat dönemin belirleyici noktası, Uruk kralı Gılgamış’ın, Mezopotamya tarihinin efsanevi kişiliklerinden biri olan I. Kiş sülalesi kralı Agga’yı mağlup etmesidir. Böylece Sümer ülkesi büyük ölçüde Uruk yönetimine girmiştir. Gılgamış’ı aynı zamanda kendi adıyla anılan destandan tanımaktayız. Ur, Uruk ve Kiş krallıklarının hegemonya mücadelesi içinde oldukları zor bir dönemde kral olan Gılgamış, yine destanın anlattığına göre kanlı savaşımlardan sonra bölgenin tek hâkimi olmayı başarmıştı. Ağırıklı olarak yönetimin ruhban sınıfında veya idari yapının tapınaklar yerine komutanın askerler tarafından belirlendiği bu dönemde, bölgedeki şehir devletlerinin var olma veya hegemonya mücadelesi zaman zaman Gılgamış gibi kahramanları da ortaya çıkarmaktaydı. Erken Sülaleler III (MÖ 2600-2350) Arkaik Sümer Devri olarak da bilinen bu dönem araştırmacılar tarafından iki aşamada tasnif edilmiştir: Erken Sülaleler IIIa (MÖ 2600-2450) ve Erken Sülaleler IIIb (MÖ 2450-2350). Akad istilası ile son bulan bu son evrenin önemli kentleri; Ur, Uruk, Kiş, Umma ve Lagaş şehir devletleridir. II. Uruk sülalesinin kurucusu olarak bilinen En-şaku-şanna, bu evrenin kronolojik olarak bilinen en erken kraldır. Kendisi, Sümer ülkesinde daha önce baskı kurmuş olan Elamlıların üzerine bir sefer yaparak onlara ait Hamazi kentini ele geçirdi. Kiş ve Tanrı Enlil’in kenti Nippur da yine bu kral tarafından kontrol altına alındı. Fakat daha sonraki siyasi olaylar Lagaş kentinde kurulan hanedanlığın

lehine doğru gelişmeye başladı. Gerçekten de Lagaş sitesi, yazılı belgelerin bolluğu ile en iyi tanınan bir Sümer şehir devletidir. Yaklaşık 170 yıl kadar bölgede esaslı bir güç olmayı başaran sitede 10 şehir beyi veya kral hüküm sürmüştür. Lagaş'ın siyasi tarihi ile ilgili arkaik çivi yazısı ile yazılmış tabletlerin büyük bir kısmı, Lagaş'ın kuzeyinde yer alan Umma şehir devleti ile olan hudut, sulama ve otlak anlaşmazlıklarından doğan savaşlardan bahsetmektedir. Lagaş, Dicle ve Fırat nehirlerini birbirlerine bağlayan kanalın doğusunda Basra körfezine hâkim stratejik bir yerdedir. İlk kral olarak En-hen-gal'in adı bilinmektedir. İcraatı bilinen ilk kral ise hanedanlığın kurucusu olan üçüncü kral Ur-Nanşe'dir. Ur-Nanşe'nin iktidarı nasıl ele geçirdiği hakkında bir bilgimiz yoktur.

Giriş

Akadlılar; Sami menşeli bir toplumdur. Akadlılar, Mezopotamya'nın sınırları bakımından siyasi bir birlik sağlamayı başarmış ilk büyük devlet olmuştur.. Mezopotamya açısından Akadlıların önemi, mevcut olan yüksek medeniyet birikimini kendi kültürleriyle birleştirmek suretiyle yeni bir medeniyet geliştirip bu sayede Sümer kültürünü sonraki dönemlere aktararak III. Ur Hanedanlığı'nın yapacağı Sümer Rönesansı'na öncülük etmeleridir. Dünya tarihi açısından ise ilk düzenli ordu ve merkezi otorite tesis etmeleri, onları önemli kılmaktadır. Akadlılar hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan birisini Sümer kral listeleri oluşturmaktadır. Yazılı belgelerde katipler yıl adlarını bir araya getirerek sistemli bir tarihlendirme metodu oluşturmuşlar ve daha sonra bu coğrafyaya hâkim olan medeniyetlerin de kullanacağı bir kronoloji sistemini tesis etmişlerdir. Kral listeleri dışındaki bilgiler büyük bir bölümü sonraki döneme ait Eski Babilce çivi yazılı tabletlerden elde edilmektedir. Akadlılar, Mezopotamya'nın siyasal açıdan bilinen ilk merkezi devletidir. Bunun yanında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Hititler Dönemi'nde ve Yeni Asur Dönemi'nde de Akad tarihi hakkında bilgi veren bir takım belgeler mevcuttur. Bu metinler arasında en önemlisi "Sargon'un Doğum Efsanesi"dir. Akadlılar ile ilgili belgeler bununla sınırlı değildir. Heykel kaidelerinde, vazolarda, taş levhalardaki şükran metinlerinde, mühürlerdeki kısa lejantlarda Akad hükümdarlarının adları geçmektedir. Son zamanlarda Elam belgeleri içerisinde yer alan ve yayımlanan çeşitli metinler de Akad tarihi hakkında detaylar sağlamaktadır.

AKADLILAR

Akad adı, MÖ 2350 yıllarına doğru hem Sami kökenli toplumlara ifade etmek hem de Hit-Samarra hattı ile Nippur arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktaydı. Akad sözcüğünün günümüzde genel olarak Mezopotamya Samilerini belirtir hâle gelmiş olmasının nedeni; Agade'nin ismi, daha doğrusu bu ismin Kitabı Mukaddes'teki karşılığı olan Akad'dan ötürüdür. Sami topluluklar göçler neticesinde Fırat kıyılarına kadar gelmiş olsalar da yeterince güçlü olmayışları ve bölgeye yabancı olmalarından ötürü siyasi bir örgütlenme oluşturamamışlardır. Bu dönemde Sümer şehir devletleri arasında başlayan siyasi ve askerî çatışmalarda Sami göçmenlerden asker olarak da yararlanılmıştır. Bölgede şehir devletleri arasında olan çatışmalar, Samilere siyasi örgütlenme meydana getirmek için fırsat oluşturmuş, ilk fırsatta da Sargon öncülüğünde bir araya gelerek Sümer hâkimiyetine son vermiş ve Akad Devletini kurmuşlardır.

Sargon Dönemi

Akad kralı Sargon, tarihin bilinen ilk imparatorudur. Sargon Dönemi standart tarihlendirmeye göre MÖ 2340 ile 2159 arasında ya da alternatif kısa kronolojiye göre MÖ 2296 ile 2105 arasında kapsamaktadır. Sargon dönemi, önceleri Sümer şehir devletlerinin egemenliği altında tebaa olarak yaşamış Samiler, Mezopotamya bölgesinin en etkili halk gruplarından birisi olmuşlar ve yönetim alanları Mezopotamya'yı aşarak günümüz Ortadoğu coğrafyasına kadar yayılmıştır. Sargon'un hâkimiyetinden sonra tarihte ilk defa Kuzey ve Güney Sümer kentleri birleşmiş, tek bir idari çatı altında toplanmıştır. Sargon, tarihte ilk düzenli orduyu kurmuştur. Kendisini ilk defa şâr-kişşati, yani "Dünyanın Kralı" ilan etmiştir. Yazılı belgelere göre Sargon, Kiş veya Babil yakınlarında Agade adlı bir başkent kurmuş, kendisi için bir saray ve Tanrıları için de büyük tapınaklar inşa ettirmiştir. Sargon 56 yıllık saltanatı boyunca kayıtlara geçen en az 34 savaş yapmıştır. Sargon'un şöhretini arttıran unsurlardan bir tanesi de Batı'ya olan seferlerdir. Batı kelimesinin Anadolu'yu işaret ettiğini bilmekteyiz. O, Amanoslara ve Toroslara kadar olan bölgeyi zapt etmiştir. Orta Anadolu'da bulunan tüccarlara yardım etmek amacıyla Anadolu'ya sefer düzenlemiş ve Puruşhanda'nın öncülük ettiği yerli kralları bertaraf etmiştir. Sargon döneminin sonlarına gelindiğinde ise Sümer başta olmak üzere Mezopotamya'nın birçok bölgesinde çıkan isyanlar, Sargon'un yaptığı seferleri durma noktasına getirmiştir. Mevcut isyanlarla mücadele hâlindeyken MÖ 2279 yılında ölen Sargon'un krallığını oğulları devralmıştır.

Rimuş ve Maniştusu Dönemleri

Maniştusu, babası Sargon hayattayken üstlendiği görevlerden dolayı babasının ölümünden sonra kendisinin tahta geçeceğini düşünüyordu. Ancak tahta ilk olarak Rimuş geçmiştir. Rimuş, ülkenin batısı ve güneyindeki, Maniştusu ise doğu ve kuzeydeki isyanlarla uğraşmıştır. Rimuş, bölgedeki isyanlar neticesinde kontrol altına alınamayan Ur, Umma, Adab, Lagaş, Der ve Kazallu şehirlerinin yanında Elam ve Barahşi ülkelerini de yeniden zapt etmiştir. Dokuz yıl saltanatta kalan Rimuş, kardeşi Maniştusu'nun da içinde bulunduğu bir saray entrikası sonucu öldürülmüştür. Maniştusu'nun tahta

geçmesi bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Saltanatı boyunca Maniştusu'nun isyanlarla mücadele içinde olmuştur. Sonuç itibarıyla, Rimuş ve Maniştusu babaları Sargon'un kurduğu krallığı başarılı bir şekilde devam ettirmişlerdir. Ülke içinde çıkan isyanların iki kardeşin döneminde de başarılı bir şekilde bastırılması bu başarının göstergesi niteliğindedir.

Naram-Sin Dönemi

Maniştusu'dan sonra Rimuş'un oğlu Naram-Sin tahta geçmiştir. MÖ 2254-2218 yılları arasındaki 36 senelik zaman diliminde Naram-Sin, dedesinin seferlerine devam ederek sınırları genişletmiş ve Akad'ın en parlak dönemini yaşatmıştır. Naram-Sin'in kendisini tanrılaştırarak kadar kibirli bir kral idi. Tello'da bulunan iki tablete basılmış mühürde onun açıkça kendisini "Akad Tanrısı" olarak tanımlamaktadır. Naram-Sin dönemindeki önemli bir olay kuzeyde vuku bulan 17 kralın isyanıydı. Naram-Sin'in Akad Ülkesi'nin kuzeyinde Ebla, Anadolu ve Suriye bölgesindeki 17 şehrin kurduğu koalisyonla karşı kazandığı zaferin kanıtı ise Anadolu'da büyük bir imparatorluk kuran Hititlere ait belgeler arasında bulunmuştur. Boğazköy arşivlerinden ele geçirilmiş olan şar tamhari (Şavaşın kralı) metninde bu isyan ile ilgili bilgiler yer alır. Akad kralı Sargon ile gelenekselleşen kral kızlarının Ur'daki tapınağa entum olarak gönderilmesi, Naram-Sin döneminde de devam etmiş, hanedanın diğer kadın üyelerini de ülkenin başka tapınaklarına gönderip, ülkenin çeşitli yerlerinde tapınaklar inşa ettirmiştir. Naram-Sin'in seferleri neticesinde steller dikmekteydi. Örneğin; Diyarbakır, Pir Hüseyin'de kendisi adına diktirdiği stel, onun Anadolu seferine delil oluşturmaktadır. Akad ülkesinin zenginliği ve refah seviyesi Naram-Sin'den itibaren, daha önce Samilerin gelişi gibi başka kavimlerin de gelmesine sebebiyet vermiştir. MÖ 3. bin yılın sonlarına doğru Mezopotamya'ya kuzeyden Hurriler, doğudan ve güneyden Lullubiler ve ilerleyen dönemde Akad'ın egemenliğinin sona ermesine sebep olacak Gutiler'in gelmeye başladığı görülmektedir.

Şar-Kali-Şarri Dönemi ve Akad'ın Çöküşü

Naram-Sin'in'den sonra kral listesine göre, yerine oğlu Şar-Kali-Şarri geçmiştir. Naram-Sin zamanına Akad İmparatorluğu sarsılmaya başlamıştı. Bu şartlar altında Şar-Kali-Şarri'nin idaresinde karışıklık ve huzursuzluklar başlamıştı. Şar-Kali-Şarri döneminde Sami göçlerinin ikinci büyük dalgası kabul edilen Amurru göçleri Mezopotamya'nın yapısında değişikliklere neden olmuş ve Kuzey Suriye'de demografik hareketler hız kazanmıştır. Doğuda ise dağlık bir kavim olan Gutiler, Mezopotamya'da geniş çaplı göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Akad krallığı Şar-Kali-Şarri döneminde yıkılış sürecine girmiş olsa da asıl çöküş, Şar-Kali-Şarri'den sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mezopotamya kentleri Gutiler tarafından ele geçirilip yağmalansa da Şar-Kali-Şarri, Gutileri geri püskürtmüş olmalıdır. Ancak, Şar-Kali-Şarri'nin 25 yıllık saltanatının sonucunda ölmesi ve sonrasında anarşi döneminde hanedan zincirinin bozulması ile birlikte Akad Devleti yıkılmıştır.

GİRİŞ

Akad Devleti'nin yıkılmasının ardından Mezopotamya topraklarında düzensizlik, anarşi ve parçalanmışlığın görüldüğü yaklaşık bir asırlık sürede farklı boylardan oluşan Gutilerin hâkimiyet süreci yaşanmıştır. **GUTİLER**

Gutiler'in Menşei: Gutilerin menşei hakkında günümüzde pek çok görüş bulunmaktadır. Bu görüşler arasında en gerçekçi olanı, Gutilerin Türk menşeli bir kavim olduğudur. Gutiler'in Yaşamış Olduğu Bölge: Çivi yazılı metinlere göre Gutiler, bugünkü Küçük Zap Suyu ile Diyala Nehri arasındaki Doğu Toroslari ile Zagros Dağları bölgesinde yaşamaktaydılar.

Eski Çağ Mezopotamya'sının Siyasal Hayatında Gutiler:

Çivi yazılı belgelere göre Akad kralları 70 Guti kabilesi ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bir çeşit konfederasyon özelliği taşıyan bu boyların Akad Devleti'ni yıkması neticesinde Mezopotamya tarihinde Gutilerin hâkimiyet süreci başlamıştır. Sümer Krallar Listesi'nden elde edilen bilgilere göre bölgede, 21 Guti kralı toplamda 91 yıl 40 gün hâkimiyet sürmüştür.

III. UR HANEDANLIĞI (YENİ SÜMER DEVLETİ) Çivi yazılı metinlerden edinilen bilgilere göre Ur kenti yöneticisi olduğu bilinen Ur-Nammu (MÖ 2112-2095), ilk başlarda Uruk kenti yöneticisi Utuhegal'e (MÖ 2119-2112) bağlı bir vali pozisyonundaydı. Ancak bölgenin diğer kentlerine kıyasla Ur kentinin bulunmuş olduğu konum itibarıyla Guti etkisinden daha az etkilenmiş olması, Ur-Nammu'nun gün geçtikçe daha da güçlenmesine imkân sağlamıştır. Ur-Nammu'nun otoritesinin giderek güçlenmesinin yanı sıra komşu kentlere de hâkimiyetini kabul ettirerek ordusunu takviye etmesi bir müddet sonra bağımsız bir politika izlemeye başlamasına ve bağlı bulunduğu Utuhegal'e karşı isyan etmesine neden olmuştur. Böylelikle Yeni Sümer Devleti olarak da adlandırılan III. Ur Hanedanlığı dönemi başlamıştır. Ur-Nammu 18 yıllık saltanatının ardından ölmüş ve yerine oğlu Şulgi geçmiştir. III. Ur Hanedanlığı'nın en dikkat çekici kralı olan Şulgi, toplamda 48 yıl tahtta kalmış ve iktidarı sırasında kendisini tanrılaştırmıştır. III. Ur hanedanlığının en dikkat çekici kralı şüphesizdir ki Şulgi'dir. Toplamda 48 yıl tahtta kalmış olan kral, güçlü karakteri ve başarılı yönetiminin ardından kendisini tanrılaştırarak III. Ur Hanedanlığı kralları arasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. İktidarının ilk 21 yıllık döneminde askerî anlamda çok hareketli bir saltanat sürmeyen Şulgi, bu süreçte tıpkı babası gibi geniş çaplı reform hareketlerinde bulunmuştur. Şulgi'nin 21 iktidar yılından sonraki saltanat yıllarına verilen isimler, gerçekleştirilmiş olan askerî seferlerden hareketle oluşturulmuştur. Şulgi, ülkede görülen bu gelişmelere rağmen iktidarının 48. yılında bir saray komplosu sonucunda oğulları tarafından öldürülmüş ve yerine oğlu Amar-Sîn geçmiştir. Söz konusu kral babasına kıyasla daha kısa bir süre tahtta kalmıştır. Dokuz yıllık krallığı süresinde ülkede pek çok sorun baş göstermiştir. Sümer Krallar Listesi'nde Amar-Sîn'den Sümer ülkesine yıkım getiren basiretsiz bir kral olarak bahsedilmesinin temel sebebi, bu sorunlardır. Amar-Sîn'in ardından III. Ur Hanedanlığı tahtına kardeşi Şu-Sîn çıkmıştır. Söz konusu kral da tıpkı kardeşi Amar-Sîn gibi dokuz yıllık bir saltanat sürmüştür. Söz konusu kralın en büyük inşaa faaliyeti ise, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin arasına Amurru (Martu) Duvarı adı verilen büyük bir sur duvarı inşaa ettirmesidir. Ancak daha sonraki siyasal gelişmelerden anladığımız kadarıyla söz konusu duvar da bu akınları durduramamış ve Sümer ülkesinde Amurru nüfusu gün geçtikçe daha da artmıştır. Şu-Sîn'in ardından III. Ur Hanedanlığı tahtına hanedanlığın son kralı olacak olan İbbi-Sîn çıkmıştır. Ülkede görülen gerek idari sorunlar gerek de Amurru göçlerinin ortaya çıkarmış olduğu sıkıntılı durum, ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. İbbi-Sîn'e son darbeyi Şimaşki kralı Hutran-temti vurmuştur. Ur kentine saldıran Hutran-temti, kenti ele geçirek İbbi-Sîn'i esir etmiş, Ur kenti Elam ordularınca yakılıp yıkılmış ve yağmalanmıştır. Bu gelişmelerin ardından III. Ur Hanedanlığı yıkılmıştır.

İSİN-LARSA DÖNEMİ

III. Ur Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından hanedana bağlılığı bilinen kentlerin her biri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu sürece İsin-Larsa Dönemi adı verilmektedir. III. Ur Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Mezopotamya'daki siyasal görünüm parçalanmış bir hâl almıştır. İsin-Larsa dönemi ile birlikte bölgenin toplumsal ve ekonomik hayatında da III. Ur Hanedanlığı dönemine kıyasla bir takım değişiklikler görülmüştür. Bu değişiklikler dönemin çivi yazılı metinlerinde açıkça kendisini göstermektedir. İsin Krallığı İsin kentine bağımsızlığını kazandıran kral İşbi-erra'dır. III. Ur Hanedanlığı'nın merkezî otorite anlamında zayıflamasını fırsat bilen İsin valisi İşbi-erra, bağımsız hareket etmeye başlamış ve III. Ur Hanedanlığı henüz yıkılmadan belgeleri kendi adına göre

tarihlemeye başlamıştır. III. Ur Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgeyi ele geçiren Elamlıların bu topraklara yerleşmemesini ve yalnızca Ur kentine bir garnizon birliği bırakmış olmasını fırsat bilen İşbi-erra, tam anlamıyla bağımsızlığını ilan etmek için uygun bir ortam bulmuştur. Ur kentinin Elamlıların hâkimiyetine girmesinden yalnızca beş yıl sonra bu otorite boşluğundan yararlanmasını bilen İşbi-erra, Ur kentine askerî bir sefer düzenlemiş ve kenti Elamlılardan geri alarak bu bölgeye hâkimiyetini tanıtmıştır. İsin kralı İşbi-erra yaklaşık olarak 35 yıl tahtta kalmıştır. Bu süre zarfında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler neticesinde İsin kentini Mezopotamya topraklarının en önemli kentlerinden biri hâline getirmiş, Amurru akınlarını durdurmuş, Elamlıları Mezopotamya'dan kovmuş ve Sümer mirasının yeni merkezi hâline getirmiştir. İşbi-erra'nın MÖ 1939'da ölümünün ardından İsin kenti tahtına oğlu Şu-İluşu (MÖ. 1939-1929) çıkmıştır. Söz konusu kralın iktidarı süresince en büyük başarısı, Elamlılar tarafından Mezopotamya'nın işgal edildiği dönemde Anşan'a götürülmüş olan Tanrı Nannar'a ait heykelin geri getirilmesidir. Söz konusu kralın ardından İsin tahtına çıkan oğlu İddin-Dagan (MÖ 1939-1909) ve torunu İşme-Dagan (MÖ 1909-1890) dönemlerine ait yıl isimleri ve çeşitli çivi yazılı metinlerden hareketle egemenlik sınırlarının genişletilmeye çalışılmış olduğu görülmektedir. İşme-Dagan'ın ardından İsin tahtına oğlu Lipit-İştar (MÖ 1890-1879) çıkmış ve söz konusu kral ülkedeki sıkıntıları bertaraf edebilmek amacıyla bir takım sosyal reformlar yapmıştır. Bu bağlamda en dikkat çekici reform kuşkusuzdur ki, kralın kendi adıyla anılan kanunlarıdır. Ancak tüm bu çabalara rağmen söz konusu kralın iktidarının 11. yılında Larsa Kralı Gungunum tarafından gerçekleştirilmiş olan bir taarruz neticesinde Lipit-İştar hayatını kaybetmiş ve İsin Krallığı yıkılmıştır. Larsa Krallığı III. Ur Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Mezopotamya'da etkin bir biçimde varlığını koruyan ve bu döneme adını veren bir diğer kent, bugünkü Sen Kreh harabelerine konumlandırılan Larsa kentidir. Larsa kenti, III. Ur Hanedanlığı'na bağlı bir şekilde varlık sürdürmekteydi. Ancak hanedanlığın son kralı İbbi-Sin döneminde ilk isyan eden kişi Larsa valisi Naplanum olmuştur. Söz konusu valinin ardından yönetime gelen ardılları Emisum, Samum ve Zabaia dönemlerindeki gelişmeler hakkında detaylı bilgilerden yoksunuz. Söz konusu kentin dönemin güçlü bir aktörü olarak ortaya çıkması, Zabaia'nın oğlu Gungunum'un (MÖ 1902-1875) iktidarı döneminde mümkün olmuştur. İsin kenti ile bölgenin hâkimi olmak açısından çekişme içerisinde olan Larsa kralı Gungunum, bu amaç doğrultusunda İsin kentine bir sefer düzenlemiş ve İsin kralı Lipit-İştar'ı mağlup edip öldürerek söz konusu kenti egemenliği altına almıştır. Böylelikle Larsa kenti bölgenin tek hâkimi pozisyonuna yükselirken İsin kentinde de İşbi-erra hanedanlığı sona ermiş ve bu kentte Ur-Ninurta sülalesinin hâkimiyeti başlamıştır.

İsin'de Ur-Ninurta Sülalesi Dönemi:

İsin kentinin Larsa hâkimiyetine girmesinin ardından Larsa kralı Gungunum tarafından İsin kenti tahtına Ur-Ninurta (MÖ 1879-1851) adlı bir yöneticiyi atamıştır. İlk başlarda Larsa kentine bağlı olarak varlık gösteren kral, İsin kentinde görülecek olan yeni bir sülalenin de ilk kralı olacaktır. Larsa kralı Gungunum'un ölümünün ardından kısa bir süreliğine de olsa rahat hareket etme olanağı bulan Ur-Ninurta bu durumu fırsat bilerek Nippur kenti başta olmak üzere bölgedeki bazı kentleri kontrolü altına almıştır. Ancak söz konusu kralın bu faaliyetlerine müdahale eden Larsa kentinin yeni kralı Abisare, Ur-Ninurta üzerine düzenlemiş olduğu askerî sefer neticesinde İsin kenti birliklerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Abisare'nin ardından Larsa tahtına çıkan Sumu-El, askerî seferleri devam ettirmiş ve iktidarının dördüncü yılında Kiş kentini ve İsin kentinin hâkimiyetinde olan bazı bölgeleri ele geçirmiştir. Larsa kenti açısından bu süreç yaşanırken İsin tahtında kimin olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde Sumu-El'in çağdaşı olan İsin yöneticisinin Bur-Sin olma ihtimali şimdilik en önemli iddia olarak görülmektedir. Bur-Sin'in ardından İsin tahtına oğlu Lipit-Enlil (MÖ 1830-1825) çıkmıştır. Söz konusu kralın beş yıl gibi kısa süren iktidarı dönemine ait bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Lipit-Enlil'in ardından İsin tahtına oğlu İrra-İmitti çıkmıştır. Söz konusu kral Akitu adı verilen yeni yıl kutlamaları sırasında yerine geçici olarak aslı işi bahçıvan olduğu bilinen Enlil-Bani adlı bir kişiyi atamıştır. Ancak İrra-İmitti'nin bu şenlik esnasında çok sıcak bir yemeği hızlıca yemesinin ardından ölmesi üzerine Enlil-Bani, meşru bir kral olarak tahta çıkmıştır. İsin kentinde görülen bu istikrarsız siyasal ortama rağmen sonraki krallar döneminde de İsin ve Larsa kentleri arasındaki bölgenin hâkimi olma mücadelesi devam etmiştir. Nihayetinde bu mücadeleler ve iç karışıklıklardan faydalanan Elam kralı Kudur-Mabuk, Larsa kenti üzerine bir sefer gerçekleştirmiş ve kenti ele geçirerek oğlu Warad-Sin'i Larsa kentine kral naibi olarak atamıştır. Warad-Sin'in 12 yıllık iktidarının ardından Larsa tahtına oğlu Rim-Sin çıkmıştır. Bu sırada Babil tahtında bulunan ve Mezopotamya tarihinin en önemli krallarından biri olacak olan Hammurabi, Larsa ve İsin kentleri üzerine askerî sefer düzenlemiş ve bölgeyi hâkimiyeti altına alarak yaklaşık iki yüz yıl süren siyasal istikrarsızlık sürecine son vererek Eski Çağ Mezopotamya tarihinde yeni bir sayfa açmıştır.

ASURLULAR

Asurlular, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce Kuzey Mezopotamya’da tarih sahnesine çıkmışlardır. Küçük bir şehir devleti olarak kurulup, sonrasında eşi, benzeri olmayan bir imparatorluk hâline geldiler. 1400 yıl kadar devam eden var oluş mücadelelerinde zaman zaman hâkimiyetlerini kaybettiler. Ancak hiçbir zaman yılmadılar ve her fırsatta yeniden doğmayı başardılar. Acımasız kralları ve zalim orduları ile Ön Asya dünyasına korku saldılar. Etrafı surlarla çevrili şehirler kurdular ve bunları devasa yapılarla donattılar. Tanrıları adına tapınaklar, heykeller, kabartmalar yaptılar. Çok sayıda kitabe ve tablet bıraktılar. Kendilerinden kalan tarihi miras o kadar büyük oldu ki, Mezopotamya arkeolojisi ve tarihinin mihenk taşını oluşturdu.

Eski Asur Devleti

Eski Asur dönemi hakkında fazla bilgilere sahip değiliz. Bu dönem hakkında bilgi veren kaynaklar; Kültepe, Eşnunna, Nuzi ve Mari arşivleridir. Bunun yanında Eski Asur krallarını da kapsayan Korsabad Kral Listesi, Asurluların MÖ 3. bin tarihi ve Eski Asur Devleti’nin kuruluşu hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Asur kralları, soylarının eskiliğini, krallıklarının meşruluğunu göstermek amacıyla, Sümer ve Babil kralları gibi, kral listeleri düzenlemişlerdir. Bu listelerin en kayda değer, Korsabad Kral Listesi’dir. Korsabad Kral Listesi’nde yazılan ilk 17 kral, çadırda yaşayan krallar olarak tarif edilmişlerdir. Dolayısıyla, listedeki ilk 17 kralın Amurru asıllı bedevi şeyhleri olduğu ve III. Ur Sülalesini yıkan Amurruların Asur’a da girdikleri ve buranın yerli halkı olan Hurrilerle karıştıkları anlaşılmaktadır. Fakat Asurluların gerçek anlamda tarih sahnesine çıkışları MÖ 2. bin yılın başlarında olmuştur. Korsabad Kral Listesi’nde II. İrişum’dan sonra I. Şamşi-Adad’ın (MÖ 1751-1718) ismi gelmektedir. Bu isim karşısında birkaç satırlık bir not yazılmıştır. Bu notta Şamşi-Adad’ın Babil’e gittiği ve oradan kuvvet alarak önce Kazallu şehrini zapt ettiği, sonra da yukarı çıkıp Asur’daki II. İrişum’u tahttan atarak kendisini Asur kralı ilan ettiğini ve 33 yıl Asur’u idare ettiği yazılıdır. I. Şamşi-Adad, Eski Asur Devleti’nin gerçek kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Şamşi-Adad zamanında Asur Devleti’nin hudutları, doğuda Eşnunna’dan batıda Akdeniz’e kadar uzanıyordu. Şamşi-Adad yönetimi, denetim altına aldığı bölgelere atanan valilerle çok iyi örgütlenmişti. Küçük kentlerde mutlaka garnizonlar vardı ve bunlar vasıtasıyla askerî seferler için hem yerleşik halktan hem de göçebelere askerler toplanırdı.

Orta Asur Devleti ve Amarna Çağı

Asur şehri MÖ 1700-1500 yılları arasında daha çok Babil Devleti’ne bağlı sıradan bir şehir durumundadır. MÖ 1500-1400 yılları arasında Güneydoğu Anadolu’da güçlü bir devlet hâline gelen Hurri-Mitanni Devleti’nin egemenliği altındadır. MÖ 1400-1350 yılları arasında kapsayan süreç, Ön Asya tarihinde Amarna Çağı olarak bilinir. Bu tarihlerden sonra Ön Asya’da güçler dengesi giderek değişmeye başlamıştır. Bu devri aydınlatan tabletler, Mısır’da Beni Hasan civarındaki Tel el Amarna köyünde bulunmuştur. Bu tabletlerin dili Akadca’dır ve sayıları 400 kadardır. Tabletlerin tamamına yakını krallar arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Buna göre, Mısır’da III. ve IV. Amenofis, Hitit Devleti’nde Şuppiluliuma, Mitanni Devleti’nde Tuşratta ve Babil’de ise, Karahardaş kral bulunuyorlardı. Bu yazışmalardan, bu zamanda bir beynelmellik kavramının ortaya çıktığını anlıyoruz. Bunun yanında büyük devlet, küçük devlet tanımlamalarının da yine ilk kez kullanıldığına şahit oluyoruz. Büyük devletler, küçük devletleri himayeleri altına alarak etki alanlarını genişletmeye çalışıyorlardı. Orta Asur krallığı I. Adad-nirari’de ile birlikte (MÖ 1310-1275) hem Kuzey Suriye’de hem de Güney Mezopotamya’da önemli askerî seferler yaparak bölgenin en güçlü devleti hâline geldi. Asur artık bölgesel bir kuvvet olmaktan çıkmış, Kuzey Suriye’de Kargamış’a, Güneyde Babil sınırlarına kadar hâkimiyet sağlamış ve böylece süper güç olma yolunda büyük adımlar atmıştı. Adad-nirari ayrıca Mitanni ülkesine de sefer yaparak bu ülkenin başkenti Waşşukanni’yi ele geçirmiş, kralları Şattura’yı da esir almıştı. Fakat daha sonra haraç karşılığında serbest bırakmıştı. Bu arada Mısır ile Hitit Devletleri karşı karşıya geliyor (Kadeş savaşı MÖ 1285) ve bu vesileyle Asur ordusu kuzeyde daha rahat manevralar yapabiliyordu. Adad-nirari’den sonra yerine geçen oğlu I. Salmanassar (MÖ 1274-1245), Hurri-Mitanni Devleti üzerinde egemenlik kurduğu gibi, Anadolu içlerine girerek buradaki Uruatri ve Nairi beylikleriyle savaşmıştır. Salmanassar en az babası kadar hırslı ve yetenekli bir hükümdardı. Onun zamanında Asur devleti Mısır ile Hitit Devletlerinin saygı duyduğu, hatta bu iki devletin kendi aralarında ittifaka gidecek kadar korktuğu merkezî bir devlet hâline geliyordu. Artık Asur’un gücü Anadolu coğrafyasında da hissedilir olmuştu. MÖ 2. bin yılın başlarında ticari amaçlarla

Anadolu topraklarında görünen Asurlular, şimdi aynı topraklarda siyasi emellere ve menfaatlere dayalı bir sistem kurmanın temelini atıyorlardı. Nitekim Salmanassar'dan sonra Asur kralı I. Tukulti-ninurta (MÖ 1244-1208) zamanında ağırlıklı olarak kuzeyde Nairi ülkesine seferler düzenlenecekti. I. Tukulti-ninurta'nın saltanatının sonlarına doğru Ön Asya dünyasını alt üst eden bir göç hareketine maruz kalmıştır. MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başları arasında olmak üzere iki aşamada gerçekleşen bu harekete Ege Göçleri veya Deniz Kavimleri Göçü adı verilmektedir. Bu göç neticesinde Anadolu'da ilk kez merkezî bir imparatorluk kuran ve yaklaşık 500 yıl hüküm süren Hitit İmparatorluğu yıkılmış, Hurri-Mitanni devleti ve Kaslar sülalesi tarih sahnesinden silinmişlerdir. Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Asur Devleti, bölgede meydana gelen otorite boşluğunu dolduracağını sanmaktaydı. Ancak, oda hiç beklemediği bir problemle karşılaştı: Arami Göçleri. Ege göçlerinin sebep olduğu karışıklıklardan çöl sakinleri de yararlanmağa kalkmışlar ve kültür merkezlerine doğru akın etmeğe başlamışlardı. Özellikle MÖ 11. ve 10. asırlar tam manasıyla Arami asırları olmuştur. Orta Asur dönemi hatırı sayılır krallarından bir diğeri de I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076)'dir. Onun zamanında siyasal durum Asur lehine geliştiği görülür. Kral bir yandan Arami Devletleri, bir yandan da Urartu kabileleriyle savaşıyordu. Fakat bu mücadelelerden Asur Devleti bir sonuç çıkaramadı. Aramiler bu dönemden sonra, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı kentlerde kontrolü ele geçirdiler. Asurlular toplum düzenini sağlamak amacıyla uyguladıkları kuralları yazılı hâle getirmişler, zaman zaman da saraydan fermanlar yayınlayarak kuralları hatırlatmışlardır. Orta Asur Yasaları olarak adlandırılan ve Mezopotamya'da Hammurabi Kanunlarından sonra yazılan bu kanunların tam olarak ne zaman yazıldığı belli olmamakla birlikte, MÖ 14-10. yüzyılları arasında yürürlükte olduğu tahmin edilmektedir.

Ege Göçleri

Ege göçleri, MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşen büyük bir kavimler hareketidir. Ege göçleri hakkında Ugarit ve Mısır kaynakları ayrıntılı bilgiler vermektedir. Deniz Kavimleri Göçü veya Kavimler Göçü olarak da bilinen bu göç hareketlerinin nedeni, ekonomiktir. Akdeniz kıyılarında ve Yunanistan bölgesinde yaşayan ve Mısır kaynaklarında Deniz Kavimleri olarak geçen bir takım halklar, Anadolu ve Mısır topraklarına akın etmişlerdir. Anadolu'da büyük tahribat bu yapan bu kavimler MÖ 1225'lerde Mısır kapılarına dayanmışlar ve Mısır firavunu Merneptah bunları mağlup etmeyi başarmıştı. Firavun bu kavimlerin adını Karnak mabedinin duvarlarına yazdırmış olup, bunlar; Ekveşler (Akalar), Turşalar (Etrüskler), Rukkular (Likyalılar), Şerdanahılar (Sardunyalılar) ve Şekeleşler'di (Sicilyalılar).

Ege Göçlerinin Sonuçları

Ege göçleri, Tunç ve Demir Çağlarını birbirinden ayıran büyük bir olaydır. Bu göçlerle Hitit, Mitanni, III. Babil (Kaslar) gibi, MÖ 2. bin yılın monarşi devletleri ortadan kalkmış, onların yerine teşkilatsız ve kültürsüz kabilelerin kurduğu kabile devletleri ortaya çıkmıştır. Gerçekten de 1200/1190 yıllarından sonra Mezopotamya ve Anadolu'da dengeler büyük oranda altüst olmuş, yaklaşık olarak 900 yıllarına kadar bölgede istikrarı sağlayacak güçlü bir siyasal merkez görülmemiştir. Bu olumsuz koşullara kuraklık ve Arami göçleri de eklenince, Mezopotamya'nın büyük kentlerinde yaşam oldukça zorlaşmıştı. Ancak Anadolu'dan farklı olarak, buradaki geleneksel kültürde büyük bir değişim yaşanmamıştır. Örneğin 1200'lü yıllardan itibaren küçülen Asur Devleti, 1050 ile 950 yılları arasında "karanlık dönem" olarak tanımlanan bir sürece girmiş; fakat yönetici sülaleler ve bürokrasi, başkent ve yakınındaki önemli büyük kentleri terk etmemiş ve köklü Mezopotamya geleneklerini Yeni Asur dönemine taşımayı bilmiştir. Ege göçlerinin siyasal sonuçlarından başka kültürel ve iktisadi sonuçları da önemli değişimlere neden olmuştur. Göçlerin dinî alanda da etkisi olmuştur. Özellikle Anadolu'da dinî reformlar yapılmıştır. Hitit kralı I. Şuppiluliuma zamanında, önemli bir tanrıça olan Karkamış'lı Kubaba'nın kültü, hemen hemen bütün Ön Asya'ya yayılmakla kalmayıp, Frigler ve Fenikeliler aracılığıyla Yunanistan'a kadar gitmiştir. Bu kült, daha sonraları Roma çağında, Sivrihisar yakınındaki Pesinus'tan heykeli (Kibebe) alınmak suretiyle, Roma'ya götürülmüştür. Yeni Asur Devleti (MÖ 1000-612) I. Tiglat-pileser'in ölümünden sonra Asur Devleti yeniden bir gerileme dönemine girmişti. Asur'un bu suskunluğu iki asır kadar devam etti. Fakat MÖ 9. yüzyılın başlarında kararlı ve güçlü kişilikli Asur krallarının başa geçmesiyle Asur Devleti yeniden Ön Asya'da sahne almaya başladı ve güçlü bir imparatorluğun temeli atıldı. Bu dönemin kralları atalarının icraatları ile övünürler. Onları kendilerine örnek alırlar. Böylece Yeni Asur Devleti zamanında başlatılan yeni bir yapılanmayla Asurlular arasında ilk defa olarak bir kavimcilik kavramı ortaya çıkar ve bu da onların bir fetih politikası izlemelerine neden olur. Yeni Asur Devleti krallarının getirdikleri bu yeni ruh, Asur'u emperyalizme götürdü. II. Adad-nirari (MÖ 911-891) ve II. Tukulti-ninurta (890-884) ile başlayan bu yükseliş döneminin ilk yılları daha ziyade Arami yerleşmeleri üzerine yapılan askerî seferlerle geçmiştir. **Urartu Devleti'nin Tarih Sahnesine Çıkışı**

Asur Devleti MÖ 14. yüzyılın sonlarından itibaren Ön Asya dünyasında büyük bir güç olmaya başlamıştı. Orta Asur Devleti ile başlayan bu kalkınma süreci kısa aralıklarla durma noktasına gelse de, Asurlular bu tarihlerden itibaren özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu üzerinde yoğun bir baskı kurmayı başarmışlardı. Asur Devleti'nin emperyalist politikası, zorlu yolların ve dar geçitlerin

bulunduğu bu coğrafya üzerinde elbette kolay uygulanamamıştı. Özellikle Arami istilas ve sonrasındaki gelişmeler, Asur ordusunu sürekli yenilenen acımasız akınlara mecbur bırakmıştı. Diğer taraftan Asur Devleti'nin uyguladığı bu amansız politika, bölgede yaşayan halkların kendi aralarında bir koalisyon kurmasına ve kuvvetli bir direnişin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bir başka ifadeyle Asur Devleti'nin bu saldırgan tutumu, dağınık kabileler hâlinde yaşayan ve yazılı kaynaklarda Uruatri/Uratri ve Nairi/Na'iri şeklinde geçen Anadolu kavimlerinin bir devlet çatısı altında toplanmasını sağlayacaktı.

Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Eski Çağ dünyasına damga vuran, özellikle Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan zamanı içinde güçlü ordusu ve zalim imparatorları ile Ön Asya'da korku salan Asurlular, Asur şehrinde bir devlet kurmasından itibaren aralıklarla yaklaşık 1400 yıl kadar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Asurluların tarih sahnesinden silinmesi de en az yükselmeleri kadar hızlı ve anidir. Asur'un yıkılması, bölge coğrafyasının siyasi yapılanmasında hiç şüphesiz büyük değişiklikler yaşanmasına ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Asur'un uzun yıllar boyunca Mısır, Babil, Elam ve Urartu gibi komşu bölgelerden yağmaladığı servet, şimdi bölgenin yeni galiplerinin eline geçmişti. Bununla birlikte tarihin vermiş olduğu büyük kin ile Asur şehirleri düşmanları tarafından korkunç bir şekilde yağmalanmıştı. Asur Devleti'nin idare merkezleri olan başta Ninive (Koyuncuk), Asur (Kale el şergat), Nimrut (Kalah) ve Korsabad (Dur Şarrukin) birer harabe tepesine gelmiştiler. Yağma ve tahribat o kadar korkunç olmuştu ki, Ninive'nin bir zamanlar dünyanın en büyük şehri olduğunu gösterecek bir iz kalmamıştı. Ninive'ye nazaran Asur biraz daha az hasara uğramıştı; ancak devletin resmî tanrısı Tanrı Asur'un heykeli Babil'e götürülmüştü. Asur Devleti'nin son kralı Asur-banipal'in oğlu Sin-şar-işkun hakkında bir bilgi yoktur. Fakat kral ailesinden biri olan Asur-uballit adında bir prens, bugünkü Harran' da kendisini kral ilan ettiyse de Med ve Babil birlikleri bu yeni oluşuma izin vermemişler ve son Asur mukavemeti kırılmış ve böylece Asur İmparatorluğu tarihe karışmıştı (MÖ 612).

BABİLLİLER

Akad Krallığı'nın yıkılmasından sonra Mezopotamya'daki siyasi yapı parçalı bir görünümdeydi. Eski ve yeni ortaya çok pek çok kent devleti, Akad krallarının yaptığı gibi Mezopotamya'da egemen güç olmak için birbirleriyle çoğu zaman mücadele etmiştir. III. Ur Hanedanı bu amaca bir süreliğini de olsa ulaşmış ancak İşbi-Erra'nın İsin Hanedanlığı'nı kurması ile yine parçalı politik düzene dönmüştür. Bu kentlerden biri de adına Akad kralı Şar-kali-şarri döneminden kalma belgelerde küçük bir kasaba olarak rastlanan Babil'dir. Babillilerin uzun bir tarihleri vardır. İşte bu sebeple Babil Krallığı; Eski Babil Devleti, Orta Babil ya da Kassitler Devleti ve Yeni Babil Devleti olmak üzere üç bölümde incelenir.

ESKİ BABİL DEVLETİ

Mezopotamya'ya yeri henüz tam olarak tespit edilemeyen; ancak batı yönünde olduğu kesin olan bir yerden, daha açık bir ifade ile Suriye'nin batısından ya da Arabistan yarımadasından geldikleri düşünülen Amurrular, Sümerler tarafından Martular, Tevrat'ta ise Amoriler olarak adlandırılır. Bu kavmin Mezopotamya'ya göçü sonrası onların kent kültürüne adapte olarak bu bölgede etkinliklerini arttırdıklarını görürüz. Hatta onlar bölgeye idari anlamda da hâkim olmuşlar, güney Mezopotamya'yı Samileştirmişlerdir. Şüphesiz ki Eski Babil Devleti'nin en ünlü kralı, "Sümer ve Akad kralı" unvanını taşıyan Hammurabi (MÖ 1792–1750)'dir. Onun bu ünü "kısasa kısas" prensibinin uygulandığı ve aile hukuku, ticaret hukuku, mülkiyet hukuku, kölelik gibi pek çok konuya değinen 282 maddelik kanun metninden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu dönemde uygulanan ilkum ve mişarum sisteminden bahsetmek yerinde olacaktır. Hammurabi'nin askerî başarıları sonrası oldukça genişleyen sınırlar, idareciler için yeni çözümlerin üretilmesini gerekli kılmıştı. Halkın kraliyete hangi şartlarda bağlı olduğunu açığa vuran ilkum sistemi, bu çözümlerden biridir. Memurlara ve kraliyete bağlı hizmetkârlara emekleri karşılığında tahsis edilen, miras bırakılması ve satılması sıkı tespitlerle düzenlenmiş tarlalar ve arsa tapuları karşılığında yerine getirilen görevleri ifade eden ilkum sistemi oldukça iyi planlanmış bir sistem olmasına karşın; kötü hasat yılı gibi etkenler ile kiracıların borçlanmasına, böylelikle de borç köleliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. İşte bu sebeple, tahta çıkan Babil kralları mişarum olarak adlandırılan halkı borç köleliğinden kurtarmak için direktiflerin yer aldığı fermanlar yayımlamışlardır. İktidarının ilk yıllarında Mezopotamya'daki egemenlik mücadelelerine dahil olmayan Babil Kralı Hammurabi, daha çok tapınakların onarımı ve borçların affı gibi halkı doğrudan ilgilendiren konularla ilgilenmiştir. Daha sonra onu Elam, Larsa, Eşnunna ve bir zamanlar müttefiki konumdaki Mari kentlerini sınırlarını dahil ederken görürüz. Hammurabi bu kentleri egemenliği altına alarak Mezopotamya'nın en güçlü kralı hâline gelmiştir. Şamsu-İluna (MÖ 1749–1712) döneminde, kralın dokuzuncu yıl kayıtları Babil tarihinde bir dönüm noktasını işaret eder. Bu dönüm noktası, Kassit olarak bilinen topluluğun Zağros dağları bölgesinden Mezopotamya'ya göçüdür. Kral bu topluluğu Kikkala bölgesinde mağlup etmiştir. Ammi-Şaduqa (MÖ 1646–1626) Babil tahtına geçtiğinde ise kendi adıyla anılan bir kanal ve kale inşa etmiş, Sippar kentindeki Tanrı Şamaş tapınağını ve Eulmaş tapınağını onarmıştır. Kral aynı zamanda "Ammi-Şaduqa fermanı" olarak tanınan bir kanun metni yazdırmıştır. 31 yıl iktidarda kalan Şamşu-Ditana (MÖ 1625–1595) Eski Babil Devleti'nin son kralıdır. Babil'in gücünün gittikçe zayıfladığını kayıtlarda isimleri sıralanan isyancılar arasında başka, sadece "düşman" olarak anılan grupların türemesinden anlamaktayız. Anlaşılan isyancıların sayısı o kadar çoktur ki detaylı bir açıklamadan kaçınılmış, kısaca "düşman" şeklinde kaydedilmiştir. Şamşu-Ditana, Mezopotamya'da hayatta kalma mücadelesi verirken; Eski Babil Krallığı'na yıkıcı darbe kuzeyden, Anadolu topraklarından gelmiştir. Kronik 40 ve Telipinu Fermanı'na göre Eski Babil Devletine MÖ 1595 yılında son veren, Hitit Kralı I. Murşili olmuştur. Birinci Babil Hanedanlığı'nın kurduğu Eski Babil Devleti'nin Hitit kralı I. Murşili tarafından yıkılması sonrası Mezopotamya'nın güneyinde Deniz Ülkesi Hanedanlığı'nın iktidarını görmekteyiz.

ORTA BABİL KRALLIĞI / KASSİTLER

Orta Babil Devleti'nin kurucusu olan Kassitler'in Zağros Dağları bölgesinden Mezopotamya'ya geldiği düşünülür. Onlar Eski Babil Devleti'nin yıkılışı sonrası oluşan boşluktan faydalanmışlardır. Kassitler'in Babil'deki hâkimiyetleri 576 yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde otuz altı kralın Babil tahtına geçtiğini görmekteyiz. Onlar önceleri belgelerde "sığır ağıllarının şefi", hatta "tercüman" olarak da kaydedilmiştir. Bu topluluk hakkında ilk kayıt, Eski Babil döneminden gelir. Eski Babil Devleti kralı Şamsu-İluna MÖ 1741 yılında Kassitler ile mücadele ettiğini bildirir. Anlaşıldığı üzere onlar Eski

Babil Devleti zamanında Mezopotamya'ya sızmaya başlamışlardır. Bilinen en eski Kassit kralı, Gandaş'tır. Kral II. Aqum Kakrime iktidarında, Eski Babil Hanedanlığı zamanında I. Murşili'nin Babil istilası sonrası ganimet olarak aldığı Tanrı Marduk ve eşi Zarpatinu'ya ait kült heykellerin Babil'e geri getirilmesi en önemli olaydır. Orta Babil Devleti döneminde Babil kentinin Karduniaş olarak kaydedildiği bilinmektedir. Bu isimlendirme ilk defa, MÖ 15. yüzyılın son çeyreğinde tahta geçen Kassit kralı Karaindaş zamanında karşımıza çıkar. Karaindaş, Asur ve Mısır Devletleri ile diplomatik ilişkilerde bulunmuş, Asur kralı ile bir sınır antlaşması imzalarken, Mısır kralı III. Tutmosis'in başarılı Kuzey Suriye seferini tebrik etmek amacıyla ona hediyeler göndermiştir. Kassit Kralları Mısır Devleti ile sık sık yazışarak iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiyi sıkı tutmaya çalışmıştır. I. Kadaşman-Enlil (MÖ 1374-1360) ve II. Burnaburias'ın (MÖ 1359-1333) Mısır'daki Amarna arşivinde mektupları bulunmaktadır. Kassit tahtına II. Kurigalzu geçer geçmez Elam ülkesi karşısında başarı kazanmıştır. Kassitler, Asur ve Elam devletlerinin yanı sıra, kuzeyde de Hitit ülkesi ile diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Kassit kralları Kadaşman Turgu ve Kadaşman Enlil zamanlarında iki ülke arasındaki ilişkiler mektuplaşma vasıtasıyla devam etmiştir. Gittikçe büyüyen Asur tehlikesi, Hitit ve Kassit devletlerinin ittifak yapmasının en önde gelen nedenidir. Nitekim I. Tukulti Ninurta'nın Asur tahtına çıkması ile Kassit kralı IV. Kaştiliaş, Asur kralı Hitit ülkesi yönünde sefere çıktığı vakit bunu fırsat bilerek Asur devletine saldırmıştır. Asur kralı I. Tukulti Ninurta Kassit kralının bu hamlesine çok ağır bir şekilde karşılık vererek IV. Kaştiliaş'ı mağlup etmiş, hatta onu esir almıştır. I. Tukulti Ninurta'nın bu galibiyeti sonrası Babil ülkesinden aldığı savaş ganimetleri arasında Tanrı Marduk'un kült heykeli de bulunmaktadır. Zababa-şuma-iddina'nın iktidarı zamanında Kassitlere ağır bir darbe vuran Elam Devleti, bu galibiyetinin göstergesi olarak Naram-Sin Steli ve Hammurabi Stelini Elam ülkesinin başkenti Susa'ya taşımıştır. Son Kassit kralı ise Enlil-Nadin-Ahe'dir. Bu kral da Elam ordularının saldırısına uğramış, saldırı sonrası Enlil-Nadin-Ahe'nin ölümü ile Kassit krallığı son bulmuştur. Kudurru olarak anılan "sınır taşları", Kassitlere ait en önemli arkeolojik buluntulardandır. Bu taşlar arazi sınırlarını belirtmenin yanı sıra, krallar ya da yüksek düzeyli devlet görevlilerinin yaptıkları toprak bağışları hakkında da bilgi verirler.

İKİNCİ İSİN HANEDANI

Orta Babil Devleti'nin Elam saldırısı ile son bulması ve Deniz Kavimleri Göçü'nün Ön Asya'da ciddi istikrarsızlık yaratması, en çok Arami toplulukların işine yaramıştı. Oluşan bu kargaşa ortamından faydalanan Aramiler, büyük kentlere doğru göçe başlamıştır. Aramilerin Mezopotamya'da yarattığı kargaşa Babil'de yeni bir hanedanın bu durumdan avantajlı çıkmasının yolunu açtı. Babil'in güneyindeki İsin hanedanı Babil tahtını ele geçirerek tarihte İkinci İsin Hanedanlığı adıyla da tanınan krallığı kurdu ve Babil'de yeniden bir siyasi yapılanmayı meydana getirdi. I. Nebukadnezar (MÖ 1121-1100), bu hanedanın ilk kralı olarak karşımıza çıkar. Kralın en önemli icraatı, Elamlar tarafından savaş ganimeti olarak götürülen Marduk heykelini geri getirmek olmuştur. İsin kralları içerisinde buldukları siyasi tehlikelerden kurtulabilmek için krallıklar arası evlilik bağı kurma yoluna gitmiştir. Hatta öyle ki Asur kralları ile İsin prensesleri evlendirilmiştir. Bu politik girişim sayesinde Arami akınları karşısında güçlü kalmayı hedefleyen İsin kralları yine de bu topluluğu durdurabilmekte başarılı olamamıştır. Bu esnada Asur ile Babil arasındaki ilişkiler iki yönlüdür. Babil ve Asur Devletleri her ne kadar birbirlerine askerî anlamda yardım ediyorlar gibi görünse de Asur'un Babil'i ilhak etme düşüncesi en nihayetinde gerçekleşmiştir. Nitekim Babil kralının desteği ile Asur tahtına çıkan V. Şamşi-Adad, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Babil'e MÖ 814, 812 ve 811 yıllarında sefer düzenlenmiş ve hatta Babil kralı Marduk-balatsu-iqbi'yi tutsak ederek Ninive'ye götürmüştür. İşte bu tarihten sonra Babil'de Kaldelilerin hâkimiyeti başlamıştır. Yıllıklarında Babil kralından şeytan olarak bahseden II. Sargon, Kaldeli Babil kralı II. Marduk-apla-iddina'yı (Merodak-Baladan) mağlup etmiştir. Daha sonra Asur kralı Sanherib'in, kendi oğlu Asur-nadin-şumi'yi MÖ 700'de Babil tahtına geçirdiğini görmekteyiz. Babil kralı Sin-şar-işkun zamanında kralın dikkatini Asur'a vermesi sonucu güneydeki Deniz Ülkesi'ni idare eden Nabopolassar MÖ 626'da Babil'i işgal etmiş, MÖ 616'da Babil tahtında bulunan Sin-şar-işkun'u mağlup ederek kenti ele geçirmiştir. Hatta o, Asur'a karşı Medler ile işbirliği yaparak ve MÖ 612 yılında Asur Devleti'nin yıkılışında da rol almıştır.

YENİ BABİL DEVLETİ

MÖ 626-539 yılları arası, Babil tarihinde Yeni Babil Devleti dönemi olarak adlandırılır. Babil Devleti'nin zayıflığından faydalanan Nabopolassar, bunu bir fırsata çevirerek Babil'de kral olmuş ve Toros Dağları'na kadar uzanan bölgede hâkimiyetini kurmuştur. Asma Bahçeleri ve İhtar Kapısı'nı inşa ettiren Babil Kralı II. Nebukadnezzar iktidarında, Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki vasal krallıkları Babil Devleti'ne problem çıkarmaya başlar. İsrail-Filistin bölgesindeki Yahuda Krallığı'nın çift taraflı politikası sonrası, Babil Kralı II. Nebukadnezzar'ın Yahuda Kralı Yehoakin'i MÖ 597 yılında mağlup etmesi, bu bakımdan dikkate değerdir. Ancak Yahuda Krallığı tamamen ortadan kaldırılmamış, II. Nebukadnezzar MÖ 586 yılında krallığın başkenti Kudüs kentini tekrar kuşatmış ve buranın kralı Hizkiya'yı öldürerek adı geçen krallığa son vermiştir. Yeni Babil Devleti'nin son kralı ise dindar kimliği ile öne çıkan Nabonidus (MÖ 555-539) olmuştur. Kilikya bölgesine iki sefer düzenleyen kral, MÖ 553 yılında yönünü Arabistan'daki Tayma bölgesine çevirmiştir. Harran Steli sayesinde söz konusu

sefer hakkında elde edilen bilgilere göre, kral on yıl kadar Arabistan'da bulunmuştur. Bu süreç içerisinde Babil'i oğlu Bel-şarru-usur yönetmiştir. Nabonidus'un Babil'deki Marduk tapınaklarını Sin kültüne çevirmesi Babil elitlerince iyi karşılanmamıştır. Bu hoşnutsuzluk nihayetinde Babil'de bir iç gerilime sebep olunca, doğuda etkinliğini arttıran Persler bu durumu bir fırsat olarak değerlendirip Babil'e saldırmıştır. Pers Kralı Kyros'un MÖ 539 yılında Babil kentine düzenlediği sefer Babilliler tarafından bir direnişle karşılanmaz. Barışçıl bir şekilde Babil ülkesini hâkimiyeti altına alan Persli Kyros ile artık Mezopotamya'da Pers hâkimiyeti dönemi başlamıştır.

Med ve Perslerin anavatanı olarak kabul edilen günümüz İran coğrafyasının ilk büyük medeniyetinin Elam olarak isimlendirilen bir toplum tarafından kurulmuş olduğu kabul edebilmektedir. Elam toplumunun İran coğrafyasındaki ilk tarımsal hayatı başlatan topluluk olup olmadığından emin olunamasa da bölgenin ilk kentlerini kurup Mezopotamya ile ticari ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Şehir krallıkları biçiminde örgütlenmiş olan Elam toplumunun aksine, göç yolu ile gelen Aryanlar özellikle MÖ 1600 yıllarından sonra güçlü merkezî yapılar oluşturmuştur. İlk dönemlerde Anşan kenti merkez olmak üzere kurulan siyasi yapı, günümüz İran coğrafyasının büyük kısmını kontrolü altına almıştır. Bu dönemden sonra Aryan toplumu, özellikle Med ve Pers Hanedanlıkları döneminde Ön Asya'nın en güçlü krallığı hâline gelecektir. Medlerin Ortaya Çıkışı Yazının kullanılmaması ve dönemin gelişmiş medeniyetleri ile kısıtlı iletişimleri bulunduğundan dolayı Proto-İranlılar olarak da isimlendirilen Med krallığı öncesindeki Aryan toplumu hakkında geniş bilgiye ulaşılamamaktadır. Yine de göç yolu ile gelen bu topluluğun yerel kültüre adapte olduğu ve MÖ 7. yüzyıldan itibaren krallıklar oluşturduğu bilinmektedir. İran platosu boyunca oluşan yeni bağımsız krallıklar ile Mezopotamya'daki güçlü Asur kralları arasındaki ilk mücadelelerde yine bu dönemde başlamıştır. Asur kralları, geleneksel bir üslup ile yazdırmış oldukları yıllıklarında yeni güç toplamaya başlayan bu krallıklar üzerine yaptıkları seferler hakkında bilgi vermiştir. Medlerin Yükselişi Asur kral yıllıklarından takip edilebilen Medlerin ilk dönemlerinde Mezopotamya'nın en güçlü devleti olan Asur, Medlerin yerel krallıkları üzerinde askerî ve politik baskı oluşturduğu bilinmektedir. Fakat MÖ 7 yüzyılın ortalarında Asur baskısının da hafiflemesi üzerine yerel Medlerin yerel yöneticilerinin merkezî bir siyasi birlik oluşturmaya başladığını görmekteyiz. Medlerin kendilerini yönetmesi için bir kral arayışına girmiş olduklarını ve becerikli bir adam olduğu belirtilen Phraortes oğlu Deiokes üzerinde anlaştıklarını söylemektedir. Deiokes'den sonra Med kralı olan Phraortes,'in Persler üzerine seferler düzenlediği bilinmektedir. Persler üzerine düzenlenen seferlerden sonra siyasi ve askerî gücünü arttıran Phraortes'in günümüz İran coğrafyasının ötesine belki de Asur sınırlarına uzanacak olan seferleri İskitlerin büyük bir hızla bölgeye gelişi ile yarım kalmıştır. İskit süvarileri ile sonu gelmez savaflara girişen Med Kralı Phraortes, İskitler ile yapılan bir savaş sırasında öldürülmüş ve yerine oğlu Kyaksares geçmiştir. Medlerin Mezopotamya Hâkimiyeti Med Kralı Kyaksares, bir taraftan Asur'un siyasi ve askerî baskısı ile mücadele ederken diğer taraftan İskit saldırılarını durdurmaya çalışıyordu. Kyaksares, ordusunu yeniden düzenlerken karşısındaki ordunun her bölümüne karşı farklı saldırı stilleri uygulayan okçuları, mızraklı piyadeleri ve atlı savaşçıları birbiri ile koordineli; fakat ayrı ayrı savaşırma prensibini geliştirmiştir. Bütün bu düzenlemelerin ötesinde Kyaksares, daha önceki dönemlerde yerel beylerin kontrolünde olan askerî birlikleri tek merkezden yönetilir hâle getirmiştir. Kyaksares'in Asur'u ortadan kaldırmak için yönetimi altındaki tüm kabileleri bir araya toplayarak Ninova (Ninive) üzerine bir sefere çıktığını ve şehri kuşattığı sırada bir İskit ordusunun ülkesine ilerlemesi ile kuşatmanın yarım kaldığı bilinmektedir. Sonraki dönemde Ninova, Babil ve Med orduları tarafından süren uzun kuşatmanın ardından ele geçirilmiş ve yüzyıllar süren Asur hâkimiyeti sona erdirilmiştir. Med tahtına, Kyaksares'den sonra Astyages geçmiş ve gelenekselleşen yayılma politikasını devam ettirmiştir. Astyages'e karşı ayaklanan II. Kyros, büyük başarı kazanarak Med Hanedanlığı'nı yıkmış ve Pers Hanedanlığı'nı kurmuştur. Perslerin Mezopotamya Hâkimiyeti Med krallığının sahip olduğu tüm coğrafyayı bir anda hâkimiyeti altına almayı başaran (Büyük) II. Kyros, krallığının topraklarını geliştirmek için Lidya üzerine bir sefer gerçekleştirmiştir. Bu sefer ile Lydia Kralı Kroisos'u yenen II. Kyros, Sardes kenti ile birlikte Batı Anadolu'nun büyük kısmını Pers hâkimiyeti altına almıştır. Batı Anadolu topraklarının Pers hâkimiyeti altına alan II. Kyros, Hazar Denizi'nin doğusuna da bir sefer düzenleyerek sonraki dönemlerde planladığı Babil seferinin hazırlıklarına başlamıştır. II. Kyros, Babil üzerine düzenleyeceği sefere hazırlık için askerî bir üs olarak kullanmak için Susa kentini almış ve buraya güçlü bir ordu konuşlandırmıştı. Oldukça güçlü bir savunma hattına sahip olan Babil, Pers ordusunun karşısında tutunamayarak Perslerin eline geçmiş ve II. Kyros tüm Mezopotamya'yı yönetimine almıştır. II. Kyros, Mezopotamya toplumlarına kendi Tanrılarına inanma ve dillerini özgürce kullanma hakkını tanımıştır. Mezopotamya'yı siyasi ve ticari olarak yönetmek için oğlu II. Kambises'i görevlendirmiş; fakat sonrasında oğlunun yerine Gubaru isimli bir satrap atamıştır. Böylece Mezopotamya, siyasi olarak bir satrapın yönetiminde Perslere bağlı hâle gelmiştir. Mezopotamya'da Pers Satraplığı II. Kyros döneminden itibaren Perslerin sahip olduğu tüm bölgeler, etnik veya coğrafi duruma göre satraplıklara ayrılmıştı. Bu ayırmanın temelinde,

satrapların kendi bölgesi dışında vergi toplamasının önüne geçeme zorunluluğu bulunmaktaydı. Bunun ötesinde satrapın var oluş amacı olan kendi bölgesindeki düzeni sağlama ve merkezî yönetime karşı oluşabilecek isyanı önleme de bu sınırlandırmaya tabi idi. Satrapların bu temel görevleri dışında askerî ve mali yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Perslerin, Mezopotamya'yı bir satraplık merkezi hâline getirmesinden sonra atanan ilk satrapın, hanedan ailesinin yakını olan Gubaru isimli bir yönetici olduğu bilinmektedir. Satrapların hüküm sürdüğu bu dönemde Mezopotamya'nın ve onun büyük kentlerinin sakin biçimde gelişmeye devam ettiği ve ticari merkez statülerini koruduğu bilinmektedir.

Mezopotamya'nın Tarihsel Dönüşümü: İskender'den Sasani Sınırlarına

Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan, uygarlık tarihinin en temel kurumlarının doğduğu kadim bir coğrafyadır. Bu bölge sadece ilk medeniyetlerin beşiği olmakla kalmamış; Pers, Hellenistik, Parth, Roma ve Sasani dönemleri boyunca kültürel aktarımın ve siyasi rekabetin de odak noktası olmuştur. MÖ 4. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar uzanan yedi yüzyıllık bu süreç, basit bir "Hellenleşme" ya da "Romalılaşma" hikayesi değildir. Aksine, yerel halkların, rahiplerin ve tüccarların merkezi güçlerle sürekli etkileşim halinde olduğu, kendi iç dinamiklerini koruduğu ve dönüştürdüğü çok yönlü bir melezleşme (hibritleşme) sürecidir.

"Hellenistik" Kavramı ve Geçmişin Yeniden Okunması

Tarih yazımında "Hellenistik" kavramı, 19. yüzyılda J. G. Droysen tarafından ortaya atılmıştır. Droysen, Büyük İskender'in Asya seferleriyle Hellen kültürünün Doğu'ya yayıldığını ve bu iki kültürün sentezlendiğini savunmuştur. Ancak modern tarihçiler bu tek yönlü ve Hellen merkezli yaklaşımı büyük ölçüde terk etmiştir. Antik Doğu toplumları, Hellen kültürünü pasif bir şekilde kabul eden edilgen topluluklar değildi; kendi köklü geleneklerine ve direnç mekanizmalarına sahiplerdi. Bu nedenle, dönemi tek kutuplu bir "Hellenleşme" yerine, kültürlerin çok yönlü temas ettiği bir "Hellenistik kültürel konfigürasyon" olarak tanımlamak daha doğrudur.

Kronolojik olarak MÖ 336'dan MÖ 31'e kadar uzanan bu dönemde Mezopotamya, coğrafi geçirgenliği ve tarımsal zenginliği ile öne çıkmıştır. Ayrıca Babil'in derin astronomi, tıp ve hukuk arşivi, bölgeye gelen Hellenleri derinden etkilemiş; bilgi akışı Doğu'dan Batı'ya doğru da güçlü bir şekilde gerçekleşmiştir.

Büyük İskender ve Diadokhlar: Yeni Bir Düzenin İnşası

Makedonya Kralı Büyük İskender, MÖ 334'te Asya seferine başladığında karşısında devasa Akhaimenid (Pers) İmparatorluğu'nu buldu. Granikos, Issos ve Gaugamela savaşlarında Pers ordularını mağlup eden İskender, sadece askeri bir fatih değil, aynı zamanda pragmatik bir siyasetçiydi. Babil'e girdiğinde istilacı gibi değil, yerel rahipler tarafından bir "kurtarıcı" olarak karşılandı. İskender, Pers saray geleneklerini benimsedi, yerel idarecileri görevde tuttu ve Doğu'nun dinamiklerine uyum sağladı. İskender'in MÖ 323'te varissiz ölümü üzerine, "Diadokhlar" olarak bilinen komutanları arasında büyük bir taht kavgası başladı. Bu karmaşık güç mücadelesinin sonunda Mezopotamya, İskender'in komutanlarından Seleukos'un hâkimiyetine girdi ve bölgede yeni bir hanedanlık dönemi başladı.

Seleukos İmparatorluğu'nun İdari Aklı

Seleukoslar, Pers idari geleneğini devralarak bunu Hellenistik uygulamalarla birleştirdiler. Bölgeyi satraplıklara ayırdılar ve stratejik noktalarda Apameia, Antiokheia, Seleukeia gibi yeni kentler kurdular. Bu kentler hem askeri birer üs hem de ticaret merkezleriydi.

Seleukos kralları, yönetimi meşrulaştırmak için Batı'da Hellen kurumlarını kullanırken, Mezopotamya'da köklü Babil tapınaklarıyla iş birliği yaptılar. Ancak iç savaşlar, taht kavgaları ve Batı'da giderek artan Roma baskısı, imparatorluğu zayıflattı. MÖ 141'de Parthların Mezopotamya'yı ele geçirmesiyle Seleukos idaresi çöktü; fakat kurdukları kentler ve oluşturdukları sosyo-politik altyapı ayakta kalmaya devam etti.

Parthlar ve Roma ile İlk Temaslar

Kökenleri göçebe bir İran topluluğuna dayanan Parth (Arsakid) hanedanı, Mezopotamya'nın yerleşik kültürüne hızla uyum sağladı. Siyasi bir strateji olarak "Hellen dostu" unvanını kullanan Parthlar, yerel ticari elitlerle güçlü bağlar kurdular. Bu dönemde İpek Yolu'nun kontrolü sayesinde bölge ekonomisi canlandı; Ktesifon ve Seleukeia antik dünyanın en büyük metropolleri haline geldi.

Parthların güçlenmesi, Doğu'ya doğru genişleyen Roma Cumhuriyeti ile kaçınılmaz bir çatışma yarattı. İki güç arasındaki ilk resmi sınır MÖ 92'de Fırat Nehri olarak belirlendi. Ancak MÖ 53'te Romalı komutan Crassus'un Carrhae (Harran) Savaşı'nda Parthlara karşı aldığı feci yenilgi, Mezopotamya coğrafyasının Roma için ne kadar zorlu olduğunu kanıtladı. Bu travmanın ardından Augustus ve sonraki imparatorlar, doğrudan işgal yerine diplomasiye ve Fırat sınırındaki tampon krallıklara (Osroene gibi) dayanan bir denge politikası izlemeyi tercih ettiler.

Roma'nın Bölgeye Girişi: Eyaletleşme Süreci

Roma'nın Mezopotamya üzerindeki stratejisi, İmparator Traianus döneminde (MS 98-117) agresif bir hal aldı. İskender'in mirasına öykünen Traianus, MS 116'da Ktesifon'u fethedip Basra Körfezi'ne kadar indi. Ancak yerel isyanlar bu fethin kalıcı olmasını engelledi ve halefi Hadrianus sınırları tekrar

Fırat'a çekti.

Bölgedeki asıl kalıcı Roma idaresi Septimius Severus döneminde (MS 193-211) kuruldu. Severus, Ktesifon'u yağmaladıktan sonra Kuzey Mezopotamya'da, başkenti Nisibis (Nusaybin) olan kalıcı bir eyalet oluşturdu. Geçmişteki geçici işgallerden farklı olarak, buraya sürekli lejyonlar yerleştirdi ve Roma hukukunu bölgeye entegre etti. Oğlu Caracalla'nın MS 212'de tüm özgür halklara Roma vatandaşlığı vermesiyle Mezopotamya, Roma'nın hukuki ve demografik sistemine tam anlamıyla entegre oldu.

Sasani Dönüşümü ve 363 Yılındaki Çöküş

MS 224 yılında Parth hanedanını yıkarak iktidara gelen Sasaniler, bölgedeki dengeleri kökünden değiştirdi. Kendilerini eski Pers İmparatorluğu'nun varisi olarak gören Sasaniler, Zerdüştlüğü merkeze alan ve Hellen etkisini reddeden keskin bir ideoloji benimsediler. MS 260 yılında İmparator Valerianus'un Sasani Kralı I. Şapur'a esir düşmesi, Roma otoritesine vurulan en ağır sembolik darbelerden biriydi.

İlerleyen dönemde İmparator Diocletianus ve Galerius, MS 298'de imzaladıkları Nisibis Antlaşması ile Roma sınırlarını tekrar güvence altına aldılar. Ayrıca "limitanei" adı verilen sınır garnizonları sistemini kurarak Mezopotamya'daki savunmayı güçlendirdiler. Konstantinus'un Roma'yı Hristiyanlaştırması ise, bölgedeki Hristiyan nüfusun Sasaniler tarafından "Roma ajanı" olarak görülmesine ve dini çatışmaların artmasına yol açtı.

Mezopotamya'nın kaderindeki en kesin kırılma, MS 363 yılında yaşandı. Roma İmparatoru Iulianus'un büyük bir orduyla düzenlediği Pers seferi Ktesifon surları önünde tıkanı. Iulianus'un geri çekilirken ölmesi üzerine ordunun başına geçen Iovianus, çok ağır bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Roma'nın en önemli stratejik kalesi olan Nisibis ve Fırat'ın doğusundaki topraklar Sasanilere terk edildi. Bu olay, Roma'nın Mezopotamya'daki askerî ve siyasi üstünlüğünün kalıcı olarak sona erdiğini belgeleyen tarihsel bir dönüm noktası oldu.

Eski Mezopotamya Kültür Tarihi

Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya, tarihin erken dönemlerinden itibaren birçok kavmin istilasına maruz kalmıştır. Mezopotamya, tarihçiler tarafından "ilklerin anavatanı" olarak kabul edilir. Gerçekten, ilk kentler bu coğrafyada kurulmuş, yazı ilk kez bu coğrafyada keşfedilmiştir. İlk sosyalist rejim bu topraklarda doğmuş, ilk laik devlet sisteminin tohumları da burada atılmıştır. İlk yazılı kanunları yapanlar, ilk eğitim kurumlarını hizmete açanlar, ilk dünya haritasını çizenler, ilk dünya imparatorluğunu kuranlar ve bilinen en eski daimî orduyu kurma başarısını gösterenler, Mezopotamya kavimleridir. Ancak bu büyük medeniyet tek bir kavime ait olmayıp, başta ülkenin otokton (yerli) halkı olan Presümerienler ve Protofıratlılar olmak üzere, sonradan Mezopotamya'ya göçmen olarak gelip yerleşen Sümerler, Akadlar, Babililer, Asurlular, Elamlar, Kaslar ve Aramiler'in ortak malıdır. Sümerler'den önce Mezopotamya'da bir köy kültürü yaşıyordu. Sümerler'le birlikte bu topraklarda kent kültürü başlamış, ilk kentler kurulmuş, ilk şehir devletleri sistemi oluşturulmuştur. Mezopotamya'da Sümerler'in kurduğu yönetim biçimi, "emekte ve nimette müştereklik" esasına dayanmakta olup, yapılan her şey Tanrıların isteği olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle Batılı tarihçiler, bu rejime "Mabet Sosyalizmi" ya da "Teokratik Sosyalizm" adını vermişlerdir. Her biri bağımsız birer devlet olan Sümer kentleri, başlangıçta "En" ya da "Ensi" denilen rahip-krallar tarafından idare ediliyorlardı. Bir çeşit "kent beyi" konumundaki bu ensiler, Tanrılar tarafından iş başına getirildiklerine inanıyorlar ve her fırsatta yazdırmış oldukları belgelerde bu hususu dile getiriyorlardı. Er Sülaleler I Devri'nde (MÖ 2850-2650) ensiler her türlü sorumluluğu üstlendikleri hâlde, Er Sülaleler II Devri'nde (MÖ 2650-2550) din ve devlet işleri birbirinden ayrılarak, ilk laik devlet sisteminin temelleri atılmıştır. Artık "LUGAL" unvanı ile anılacak olan krallar sadece devlet yönetimini üstlenmişler, din işlerini ise rahipler sınıfına bırakmışlardır. MÖ 2350'lerde Sümer kentlerini ele geçiren Akadlar, dünya tarihinin ilk sömürgeci imparatorluğunu kurmuşlardır. Kurucu kral Sargon (MÖ 2350-2294), dünya tarihindeki ilk daimî ordunun da kurucusu olarak kabul edilir. Toplam 5400 askerden oluşan bu ordu ile büyük fetihler gerçekleştirilmiş, başta Anadolu olmak üzere, komşu ülkeler üzerinde egemenlik kurulmuş, bu ülkelerin her türlü zenginliği Agade sarayına taşınmıştır. Naram-Sin zamanında (MÖ 2270-2220) ise Akadlar, karşı durulması imkânsız bir güç hâline gelmişlerdir. Öyle ki, Naram-Sin, yazdırmış olduğu kitabelerde isminin önüne DİNGİR (Tanrı) determinatifini koydurarak, adeta kendisini tanrılaştırmıştır. Akad İmparatorluğu, iki yüz yıllık bir hakimiyet döneminden sonra, MÖ 2150'lerde Gutiler tarafından yıkılmış ve Mezopotamya'da yaklaşık yüz yıl süren bir Ara Devir yaşanmıştır. III. Ur Sülalesi (MÖ 2060-1960), Sümerler'in Mezopotamya'da kurdukları son devlettir. Bu devletin yıkılmasına neden olan faktörlerin başında, Amurru Göçleri gelir. Bundan sonraki süreçte tüm Mezopotamya kentlerinde Amurrulu sülaleler egemen olurlar. Amurru soyundan gelenlerin kurduğu en güçlü devletlerden biri de Eski Babil Devleti'dir. Bu devletin 6. kralı Hammurabi, devlet teşkilatında yeni bir düzenlemeye giderek, tanrısal devlet düzeninden dünyevi devlet düzenine geçilmesini sağlamıştır. Bilindiği üzere, ilk yazılı kanunların ortaya çıktığı bölge de Mezopotamya coğrafyasıdır. Bu coğrafyada Sümerler'in egemen olduğu dönemlerde kanunlar Sümerce olarak yazılmış, Amurru kökenli devletlerin egemen olduğu dönemlerde ise yasalar Akadca olarak kaleme alınmıştır. Sümer dilinde yazılmış olan kanunlar kronolojik sıraya göre Urukagina Kanunları, Ur-Nammu Kanunları, Ana-İttuşu Kanunları ve Lipit-İştur Kanunları'dır. Akad dilinde yazılmış kanunlar ise Eşnunna Kanunları, Hammurabi Kanunları, Orta Asur Kanunları ve Yeni Babil Kanunları'dır. Sümer dilinde yazılmış olan kanunlarda cezalar daha hafif olup, ağırlıklı olarak nakdi cezaların verilmesi tercih edilmiştir. Buna karşılık Akadca olarak yazılmış kanunlarda ceza maddeleri çok ağır hükümleri içermekte olup, "talion" denilen "kısasa kısas" prensibinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu prensibin en çarpıcı uygulamasını Hammurabi Kanunları'nda görmek mümkündür. Mezopotamya kavimlerinin sosyal yaşantıları ile ilgili bilgileri de yine kanun maddelerinden öğreniyoruz. Buna göre, Mezopotamya'da Sümer ailesi babaerkil bir yapıya sahipti. Evlenecek olan erkek, kızın babasına "tirhatum" denilen bir başlık parası veriyordu. Böylece baba, kızı üzerindeki egemenlik hakkını damadına satmış oluyordu. Evlilik kurumu sözde monogami (tek kadınla evlilik) esasına dayanıyordu. Fakat erkek, istediği ve besleyebildiği kadar odalık alabiliyordu. Mezopotamya yasalarına göre evli çiftler, haklı sebeplere dayanmak şartıyla boşanabilirlerdi. Sümer toplumunda çocuğu olmayan ailelerin evlat edinebilmelerine imkân sağlayan yasa maddeleri de vardı. Kanunlardan anlaşıldığı kadarıyla, Mezopotamya kentlerinde yaşayan halk üç sınıfa ayrılmıştı: 1- Soylular (Aristokratlar), 2-

Hürler, 3- Köleler. Hür vatandaşların üç önemli görevi vardı: Angaryada çalışmak, vergi vermek ve askerlik yapmak. Mezopotamya toplumlarının ekonomik hayatına gelince; Sümer kent devletlerinin oluştuğu sıralarda kent merkezinin ortasında yer alan tapınak, sadece dinin değil, ekonominin de merkezi idi. Çünkü elde edilen bütün ürünler mabet depolarında toplanıyor ve bu ürünlerin dağıtımını da rahip memurlar aracılığı ile buradan yapıyordu. İhtiyaç fazlası ürünler ise dış ülkelere satılarak, oralardan maden, kereste ve taş gibi Mezopotamya’da bulunmayan maddeler satın alınıyordu. Sümerler zamanında krallık kurumu ile mabet arasında el değiştiren topraklar, Akadlar zamanında tekrardan devletin eline geçmiştir. Eski Babil Devleti zamanında da toprakların bir bölümü tapınaklarındı. Ancak bunların genişliği minimum seviyeye indirilmişti. Bu devirde “İlku” denilen tımar toprakları, kral tarafından, savaşlarda yararlık gösteren soylu beylere dağıtılıyordu. Eski Mezopotamya ekonomisinde, tarımın yanında hayvancılığa da önem verilmiştir. Çünkü başta taşımacılık olmak üzere, yiyecek ve giysi üretiminin kaynağı hayvancılıktı. Mezopotamyalılar, balıkçılık da yapmışlardır. Mezopotamya ekonomisinin can damarlarından biri de ticarettir. Diğer memleketlerde olduğu gibi, Mezopotamya’da da ilk ticari faaliyetlerin tarih öncesi dönemlerde başladığı ve bu eylemin “bir malı bir başka malla değiştirme” şeklinde gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Tarihi devirlerde ise bir taraftan Mezopotamya kentleri arasında bir iç ticaretin, diğer taraftan komşu ülkelerle yapılan bir dış ticaretin varlığı, yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Mezopotamya toplumlarının dış ticaret konusunda en yoğun temasta buldukları ülke, Anadolu’dur. Gerçekten, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkiler Akadlar Çağı’nda başlamış, Asur Ticaret Kolonileri Devri’nde ise bu ilişkiler zirveye ulaşmıştır. Bu sayede Anadolu halkı yazıyı tanıma fırsatını bulmuş ve böylelikle Anadolu’da da tarihî devirler başlamıştır. Dış ticarete değişim aracı, gümüştü. Mezopotamya’da üretilen mallar kara, deniz ve nehir taşımacılığı ile dış ülkelere sevk ediliyordu. Başta kral olmak üzere, din adamları, büyük tüccarlar ve tefeciler ticaretle uğraşıyorlardı. Hammurabi Kanunları’nda da ticaretle ilgili önemli maddeler bulunmaktadır. Bu maddelerden anlaşıldığına göre, Eski Babil Devri’nde iki tip tüccar vardı. Bunlara “Tamkarum” ve “Şamallum” deniliyordu. Tamkarumlar, sermaye sahibi büyük tüccarlardı. Şamallumlar ise tamkarumların emrinde çalışan ve dış ülkelere mal götürüp getiren bezirganlardı. Mezopotamya toplumları dil, bilim ve edebiyat alanlarında da önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Her şeyden önce yazıyı ilk keşfedenler, Mezopotamya’ya göçmen olarak gelen Sümerler’dir. Sümerler’in dili Asya kökenli dillerden olup, Ural-Altay dil grubuna girmektedir. Dilbilimcilere göre, Sümerce ile Türkçe arasında büyük benzerlikler vardır. Sümerler’in MÖ 3200’lerde icat ettiği çivi yazısı, Mısır dışında kalan Eski Yakın Doğu ülkelerinde yaşayan muhtelif kavimler tarafından yaklaşık üç bin yıl boyunca, kendi dillerini ifade etmek için kullanılmıştır. Yazıyı keşfeden Sümerler, ilk eğitim kurumlarını da hizmete açmışlar, eğitim ve öğretime gereken hassasiyeti göstermişlerdir. Ancak hemen belirtelim ki, ilk zamanlarda okuma-yazma sadece rahiplere özgü bir sanattı. Daha sonra tüccarlar da yaptıkları alışverişleri kayıt altına alabilmek için, okuma ve yazmayı öğrenmek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan, Sümer okullarındaki eğitim şeklini gösteren “E. Dubba”, yani “Tablet Evi” serisine ait vesikalardan birinde, küçük bir öğrencinin 24 saati, yani bir günlük hayatı anlatılmaktadır. 30 satırdan oluşan bu tablette öğrenciye “tablet evinin oğlu”, öğretmene “tablet evinin babası”, hademeye “hizmet adamı”, okula “tablet evi” denilmesi, okulun aile çerçevesi içerisinde değerlendirildiği izlenimini uyandırmaktadır. Yapılan incelemeler, Sümer okullarında okuma-yazmanın dışında teoloji, botanik, zooloji, mineraloji, coğrafya ve matematik derslerinin okutulduğunu göstermiştir. Bu okullardan mezun olanlar; “saray kâtibi” veya “yüksek kâtip”, “rahip”, “arşiv memuru”, “vali” ya da “elçi” olarak görevlendirilmişlerdir. Okullara erkek çocukların yanı sıra, sayıları az olmakla beraber, kız çocukları da devam etmişlerdi. Ancak bunlar sıradan ailelerin çocukları olmayıp, varlıklı ve asil ailelerin çocuklarıydı. Çünkü eğitim paralıydı ve yoksul ailelerin bu parayı ödeyebilmeleri mümkün değildi. Sümerler yazıyı keşfettikten sonra hatıralarındaki bütün menkıbeleri, masalları, destanları ve gelenekleri yazıya geçirmişlerdir. Bu metinlerin önemli bir kısmı, günümüze kadar ulaşmıştır. Mezopotamya kavimlerinde din konusu da büyük önem arz etmektedir. Kalkolitik Devir Mezopotamya sakinleri, bereketi ve doğurganlığı sembolize eden “Toprak Ana”ya ve tanrısal gücü temsil eden “Boğa”ya tapıyorlardı. Sümerler Mezopotamya’ya geldikten sonra şehirler kurdular, şehirlerin ortasında da yüksek bir tepe oluşturarak bu tepenin üzerine basamaklı mabetler inşa ettiler. Bu mabetlere “Ziggurat” adı veriliyordu. Babil Kulesi ve Ur Zigguratu, bu tarz mabetlerin en ünlüleri arasında yer alırlar. Mezopotamya toplumlarının dini, çok tanrılı bir sisteme dayanıyordu. Bu Tanrıların bir kısmı Sümer, bir kısmı da Sami kökenli idiler. Sümerler’in en büyük Tanrıları olan Enlil, AN (Anu) ve EA (Enki), Sümer teslisini; Samiler’in en büyük Tanrıları olan Şamaş, Sin ve İştar da Sami teslisini oluşturmaktadırlar. Eski Babil Devleti zamanında Marduk, Asurlular’ın egemen olduğu dönemlerde ise Tanrı Assur, en büyük Tanrı olarak kabul edilmişlerdir. Mezopotamya mabetlerinde görev yapan din adamları sınıfı oldukça kalabalıktı. Bunlar kendi aralarında hiyerarşik bir şekilde sıralanmışlardı. Rahiplik mesleği son derece imtiyazlı ve kazançlı bir meslekti. Kentlerde büyük saygınlıkları vardı. Mezopotamya’da sanatın en önemli kollarından biri olan mimarlığın ilk örneklerini Sümerler vermiştir. Dünya tarihinde ilk kentler Sümerler tarafından kurulmuştur. Sümer mimarisinde şehir surları, kanallar ve rıhtımlar dikkate değer yapılardır. Sümerler sütun, kemer ve kubbe gibi Batı dünyasına binlerce yıl sonra girmiş

olan mimari öğeleri, günümüzden 5000 (beş bin) yıl önce başarıyla kullanmışlardır. Başka bir anlatımla, tarihte ilk kemer ve kubbe Sümerler’de görülür. Sümerler, heykeltıraşlık alanında da önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Ur Standartı ve Akbabalar Steli, Sümer kabartma sanatının en güzel eserleri arasında yer alırlar. Naram-Sin’in dağlık bir ülkeye yaptığı askeri seferi ve kazandığı zaferi canlandıran Zafer Anıtı, Akad sanatının önemli eserleri arasında gösterilmektedir. Hammurabi Kabartması da Eski Babil sanatının ölmez eserlerinden biridir. İmparatorluk Çağı’dır. Bu dönemde yepyeni kentler ve anıtsal binalar inşa edilmiştir. Asur mimarlığını ve şehircilik anlayışını en iyi yansıtan kentler; Nimrut, Korsabad ve Ninive’dir.

MISIR'DA ARKAİK VE HANEDANLAR ÖNCESİ DÖNEM

Eski Mısır medeniyeti hakkında bugün kullandığımız kaynakları, edebî metinlere dayalı kaynaklar ve arkeolojik verilere dayalı kaynaklar olmak üzere iki geniş kategoriye ayırabiliriz. Edebî metinlerin en sık yazıldıkları papirüs parşömenleri, birinci hanedanlığın başlangıcında itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Arkeolojik veriler ise Mısır'ın kuru iklimi ve toprağının doğası sebebiyle günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

COĞRAFİ ŞARTLAR

Mısır kültürü; Aşağı ve Yukarı Mısır olmak üzere iki bölümden oluşan, 10-20 km genişlikte ve yaklaşık 1100 km uzunluğundaki Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Eski Mısırlılar bu iki bölgeyi Vadi (Yukarı Mısır) ve Delta (Aşağı Mısır) diye adlandırmışlardır. Kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz, batıda Libya Çölü tarafından sınırlandırılan Mısır'ın güney sınırını ise I. Çağlayan olarak adlandırılan bölge oluşturmaktadır. Eski Mısır tarihine bakıldığında modern Mısır'dan oldukça farklı, coğrafi bir yapıya, yaşam tarzına, politik ve sosyal organizasyona, toprağı işleme yöntemlerine ve hatta düşünce tarzına sahip olduğu tartışmasızdır. Fakat geçmişten günümüze yansıyan bütün bu değişimlere rağmen hem Eski Mısır hem de modern Mısır için değişmeyen tek gerçek ise, Nil Nehri'nin varlığıdır. Nil Vadisi'nin sakinleri yaşamlarının ritmini tamamıyla nehrin akışına göre düzenlemektedirler.

MISIR'IN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİ

Yaklaşık iki milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıkan ilk insanların anavatanlarını terk ettiği ve daha sonra Asya ve Avrupa'ya girmeye başladığı dönemde Nil Vadisi'nde ilk insan toplulukları ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle iklimde meydana gelen önemli derecedeki ısınma hareketi, avcı ve toplayıcı kabilelerinin Kuzey Afrika'nın kurak alanlarından ayrılıp nehir kenarlarına gelmelerine sebep olmuştur. MÖ 18.000-15.000 yılları arasında Nil Vadisi'ni dolduran insan gruplarıyla birlikte “mikrolitlerin” kullanımı gibi yeni teknolojiler ortaya çıkmıştır. Bölgede bu dönemde iki kültür bölgesi görülmektedir. Bunlardan birincisi, vadiden yaklaşık 400 km uzakta, 2. Çağlayan'la Kom Ombo arasındaki bölgede varlığını göstermiş olan “Halfa Kültürü”dür. Aynı dönemde daha kuzeyde, Esna bölgesinde “Fakhurya Kültürü” adında başka bir kültürün varlığı ispatlanmıştır. Bölgedeki ilk yerleşik tarım kültürleri Nil Vadisi, Delta ve Fayyum Vahası'nda yaklaşık olarak MÖ 5450 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarımda iki sıralı buğday (emmer) ve arpa yetiştirilmeye, hayvancılıkta ise sığır, domuz ve keçi yetiştiriciliği yapılmıştır. Mısır'ın Erken Dönem Yerleşik Tarım Kültürleri Hanedanlar öncesi dönemde Aşağı ve Yukarı Mısır diye adlandırılan iki farklı coğrafyada Neolitik Çağ'a tarihlenen farklı kültür bölgeleri ortaya çıkmıştır. Aşağı Mısır'da Gelişen Kültürler Fayyum Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 5450-4400 yılları arasında Nil sularının beslediği, Libya Çölü'nde bereketli bir ova olan Fayyum Vahası'ndaki Karun Gölü kıyılarında yayılım göstermiş olan Fayyum Kültürü, bölgede tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip ilk toplumdur. Kültüre ait seramiklerin kaba bir teknikle elde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Kap formları oldukça basittir; yarım daire biçimli ağız kısmı genişletilmiş kâseler, fincanlar, geniş boyunlu oval veya silindirik vazolar kullanılan kap formları arasındadır. Merimda Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 5000-4100 yılları arasında Libya Çölü'ne sınırlı Aşağı Mısır'da yayılım göstermiş olan Merimda Kültürü'nün insanları, çamur ve ince dallardan yapılmış kulübelerde yaşamaktaydılar. Kültüre ait seramiklere bakıldığında oldukça farklı kap formlarının olduğunu söyleyebiliriz. Kap formları arasında yuvarlak ve düztabanlı kâseler; düz dipli, yumurta ve koni biçimli vazolar öne çıkmaktadır. Kaplar genellikle zikzak biçimli motifler veya yuvarlak deliklerle bezenmişlerdir. El-Omari Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 4600-4350 yılları arasında günümüz Kahire'nin güneyinde yayılım göstermiş olan El-Omari Kültürü'nün insanları, sazlıklarla çevrilmiş araziler üzerine kurulmuş küçük kubbeli evleri ile tanınmaktadır. Seramikler, Merimda Kültürü'nde olduğu gibi kırmızının tonlarından oluşan renklere sahiptirler. Nadiren de olsa siyah renkte kaplara da rastlanmıştır. Farklı şekillerde kap formlarına sahip kültürde 17 çeşit kap formu tespit edilmiştir. Maadi (Buto)Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 4000-3200 yılları arasında modern Kahire'nin güneyinde yayılım göstermiş olan Maadi Kültürü, taş işleme teknikleri bakımından ve konutların dışına yapılan depo alanlarıyla Fayyum Kültürü'nün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Tek renkli (monokrom) seramikler, gruplandırılmış konutlar, toprağa gömülü evler Merimda Kültürü ile birebir benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerliklerle birlikte bu kültürlerden farklı özellikleri de bulunmaktadır. Çok küçük çocuklar dışında bu kültürün mensupları, yerleşim yerinin dışına defnedilmişlerdir. Yukarı Mısır'da Gelişen Kültürler Badarian Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 4400-

4000 yılları arasında Yukarı Mısır'da Assyut'tan güneyde Esna'ya kadar yayılım göstermiş olan Badarian Kültürü, bölgedeki ilk yerleşik tarım toplumu olması bakımından önemlidir. Kültüre ait el yapımı ince cidarlı kil kaplar, ayrıca mezarlarda bulunan kilden ve fildişinden yapılmış kadın figürinleri, bakırdan yapılmış ölü hediyeleri kültürün el sanatlarındaki yüksek gelişme düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Nagada I (Amratian) Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 4000-3500 yılları arasında Yukarı Mısır'da yayılım göstermiş olan Nagada I Kültürü, adını Kenan ve Luksor şehirleri arasında yer alan Nagada kasabasından almaktadır. Kilden yapılmış kaplar üzerine işlenmiş motifler, dönem insanının doğaya karşı ne kadar ilgili olduklarını göstermektedir. İnsan betimlemelerinin yer aldığı bezeme örneklerinde ise avcı ve savaşçıların statik figürleri yansıtılmıştır. Nagada II (Gerzean) Kültürü: Yaklaşık olarak MÖ 3500-3200 yılları arasında Nil Vadisi boyunca; I. Çağlayan'dan ve güneyde Nubya sınırından, Delta'nın doğu sınırına ve kuzeydeki Fayyum vahasına kadar geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir. Bu dönemde ticaret oldukça gelişmiş; Nil Vadisi'nden elde edilen tarım ürünleri, altın, değerli taşlar ve mineral hammaddeleri Yukarı Mısır şehirleri Abidos, Nagada ve Hierakonpolis'ten nehir yolu ile Aşağı Mısır'a gönderilmiştir.

NAGADA III KÜLTÜRÜ VE HANEDANLAR ÖNCESİ DÖNEM Yaklaşık olarak MÖ 3200-3000 yılları arasında Yukarı Mısır'da yayılım göstermiş olan Nagada III Kültürü dönemi bazı kaynaklarda “0 (Sıfır)” Hanedanı olarak da anılmaktadır. Neolitik Çağ'ın sonuna doğru Aşağı ve Yukarı Mısır'da yer alan yerel yönetimlerin birleşmesi sonucunda bu iki bölgede birbirinden bağımsız iki farklı krallık oluşmuştur. Yukarı Mısır'ın kralları, Koruyucu Tanrı olarak Seth'i; Aşağı Mısır'ın kralları ise Horus'u görüyorlardı. Bu krallıkların başkentleri başlangıçta, Aşağı Mısır'da Buto, Yukarı Mısır'da ise Hierakonpolis'ti. Daha sonraki süreçte Aşağı Mısır, Yukarı Mısır'ın Akrep sembolüyle temsil edilen kralı Akrep Kral tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesi onun halefi olan Kral Narmer tarafından gerçekleştirilmiştir (MÖ 3000).

ERKEN HANEDANLAR-TİNİT SÜLALESİ (MÖ 3000-2686)

Manetho, I. ve II. Hanedanları teşkil edenlere Tinit Sülalesi adını vermiştir. Erken Hanedanlar (Tinit Sülalesi) 3 bin yıl boyunca varlığını sürdürecektir. Bu süreçte toplum içerisindeki en önemli rolü, giderek daha ilahi özelliklerini ön plana çıkaran krallar üstlenmiştir. Ülkenin başında yer alan kral, başkent Memfis'ten Akdeniz'e kadar 1000 km boyunca uzanan bir birleşik krallığı yönetmiştir. I. Hanedan (MÖ 3000-2890) Manethon, Menes'i birinci hanedanlığın ilk kralı olarak adlandırır da modern bilim insanları onu “0” (Sıfır) hanedanına bağlamaktadırlar ve I. Hanedanın ilk kralı olarak Hor Aha'yı kabul etmektedirler. Bu kralın ileri gelenleri Memfis yakınlarındaki Sakkara'ya gömülen ilk kişilerdir. Ancak Kral Aha, hanedan öncesi krallarının geleneğine uyarak Abidos'ta kendi mezarını inşa ettirmiştir. Bu hanedanlığın ikinci kralı olan Djer, Sina'da yaşayan Seche halkına ve daha uzakta yer alan Nubya'ya, II. Çağlayan'a kadar uzanan askerî seferler düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda yüklü miktarlarda değerli taş ve altın ele geçirilmiştir. Afganistan'dan ticaret yoluyla gelen lapislazuli ile birlikte bu zenginlikler, Abidos'taki bu krala ait mezarda yer almaktadır. Kral Djer'in 54 yıllık saltanatını Yılan Kral lakaplı Kral Djet'in 11 yıllık saltanatı izledi. Mısır tarihinde çok sık rastlanılan önemli kadınların ilki, Kral Djet döneminde tarih sahnesine çıkar. Bu kadın yaşadığı dönem ve siyasal konumu şu ana kadar tam olarak bilinmeyen Meritneit'tir. Krallar gibi onun da, biri Abidos'ta diğeri Sakkara'da olmak üzere iki tane mezarı bulunmaktadır. Kral Djet'ten sonra tahta, Horus (Kanat geren) adının yanı sıra, “Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı” unvanını taşıyan Kral Den geçmiştir. Bu sülalenin 4. kralı olan Den, Yukarı Mısır'ın beyaz tacı ile Aşağı Mısır'ın düz tepeli kırmızı tacını birleştirip çift taç kullanan ilk kraldır. Bu hanedanın son bir önceki kralı Semerkhet'tir. Bu kral, Manetho'nun çeşitli versiyonlarında Semempses olarak da adlandırılır. Kralın Abidos'taki mezarında üzerinde adının yazılı olduğu arduazdan yapılmış bir stel ele geçirilmiştir. Uzun süre yağmalanmış olan bu mezar, yazılı birkaç vazo iki tane tablet, bakırdan ve fildişinden yapılmış birkaç mezar eşyası içermektedir. Manetho'nun bildirdiğine göre I. Hanedan'ın son kralı, Horus Qa (Ka)'dır ve onun saltanatı 26 yıl kadar sürmüştür. Kral Qa'nın saltanatı boyunca mimari ve sanatta oldukça ileri seviyelere gelinmiş; II. Hanedan döneminde sıklıkla kullanılan yapay tonozlar, Kral Qa döneminde çoktan kullanılmaya başlanmıştır. II. Hanedan (MÖ 2890-2686) II. Hanedanlığın ilk kralı olarak kabul edilen Hetepsekhemui hakkında çok az bilgiye sahip durumdayız. Kendisinin ve haleflerinden ikisinin Abidos yerine Memfis yakınlarındaki Sakkara'ya gömülmeyi tercih ettiklerine dair kanıtlar bulunmaktadır. Hetepsekhemui'nin Sakkara'daki mezarı, etrafı depolarla çevrili bir mezar odası yerine, merkez bir koridora açılan bir dizi uzun galeri biçiminde düzenlenmiştir. Hetepsekhemui'den sonra II. Hanedan'ın başına Nebra adıyla da bilinen Kral Reneb geçmiştir. Hetepsekhemui'nin zindanlarında onun isminin bulunduğu mühürler bulduysa da, onun mezarının Sakkara'da olduğu düşünülmektedir. II. Hanedan'ın üçüncü kralı, Hor Nineçer'dir. Palermo taşının okunabilir bölümünde onun döneminde her iki yılda bir nüfus sayımı yapıldığı ve ayrıca her ara yılda bir Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı olarak, yenilenme töreni olarak da bilinen Sed şenliklerinin düzenlendiğinden bahsedilmektedir. Kaynaklar Nineçer'in olası halefi olarak Kral Wneg'i işaret etmektedir. Onun saltanatı ise 17 yıl kadar sürmüştür. Bugüne kadar Abidos, Sakkara ya da başka bir yerde Kral Wneg'e

ait hiçbir mezar tespit edilememiştir. Wneg'in varisi Kral Senedj, Manetho kayıtlarına göre 40 yıl hüküm sürmüştür. MÖ 2715-2700 yılları arasında II. Hanedanın başına geçen Peripsen, masal hayvanı Seth'in adını da isminin önüne alarak kendisini bu güçlü Çöl Tanrısı'nın bedenlenmesi olarak duyurmuştur. 1987 yılında gerçekleştirilen ilk kazılar sırasında Peripsen'in mezarında birçok mezar eşyası ele geçirilmiştir. İlerleyen dönemde kazılara devam edildiğinde bu krala ait iki mezar steli ve onun adının yer aldığı mühürler bulunmuştur. Arkeolojik verilere göre II. Hanedan'ın sekizinci kralı olarak Khasekhem görülmektedir. Hierakonpolis'te ele geçirilen birçok anıt onun saltanatının gerçekliğine tanıklık etse de ne kraliyet listelerinde ne de Manetho'da onun ismi geçmemektedir. Bununla birlikte arkeolojik veriler ışığında onun saltanatının MÖ 2780-2735 yılları arasında yarım yüzyıl sürdüğünü söyleyebiliriz. II. Hanedan'ın dokuzuncu ve son kralı, Khasekhemui'dir. Arkaik belgelerden onun "iki güç" anlamındaki Hor ve Seth unvanlarını birlikte kullandığı bilinmektedir. 19. yüzyılın sonunda açılan mezarı, Abidos Kraliyet Nekropolü'ndeki en büyük mezar olarak tanımlanmıştır. Mezar; bakır ve taştan yapılmış vazolar, bakır ve çakmaktaşıdan yapılmış birkaç alet dışında yağmalanmıştır. MÖ 2700 yılları civarında Khasekhemui'nin saltanatının sona ermesiyle Erken Hanedanlar veya Tinit Sülalesi diye de adlandırılan dönem sona erer ve III. Hanedan ile birlikte "Eski Krallık" dönemi başlamış olur.

ESKİ KRALLIK VE BİRİNCİ ARA DÖNEM

Kültürel açıdan çok önemli bir aşamayı belirleyen yazının ilk kez ortaya çıkması, Mısır'ın aynı zamanda tarihsel çağlara girişini de belirler. Yazının ilk ortaya çıkışının kronolojisini kesin olarak saptamak mümkün değildir. Bununla beraber sembolik olmak üzere MÖ 3100 olarak kabul edilen bu tarih, siyasal açıdan da önemli gelişmelerin ortaya çıkışına işaret eder. Bu siyasal gelişmeler, Eski Mısır tarihinde Eski Krallık Dönemi olarak da tanımlanan sürecin başlangıcını ve bunu sağlayan ilk kez siyasal birliğin kurulmasını içerir. Hem Aşağı Mısır'da deltada hem de Yukarı Mısır'da Nil boyunca daha Neolitik Çağ'dan itibaren Mısır'da takip edilebilen yerleşim yerleri ve sonraki dönemlerde bunlara katılan belli başlı yerleşim yerlerinde giderek siyasal yapılanma içinde kentler ortaya çıkmıştır. Mısırlıların Sepat, Yunanlıların ise daha sonra Nom adını verdikleri bu küçük siyasal birimler Aşağı ve Yukarı Mısır'da önce kendi aralarında mücadelelerle birlik oluşturmuşlardır. Daha baskın olduğu gözlemlenen Yukarı Mısır'da oluşturulmuş birliğin Aşağı Mısır'a düzenlediği saldırılarla tüm Mısır'ın tek siyasal birlik altında birleştirildiğine tanık oluyoruz. Siyasal ve kültürel anlamda her zaman belli bir farklılığı koruyan ve fırsat bulunduğu hep ayrılma eğilimi içinde olan Yukarı ve Aşağı Mısır'ı ilk kez bir birlik altına alan kişi, Yukarı Mısır'ın kralı olan Narmer'dir. Arkeolojik verilerin Narmer olarak sunduğu bu birleştirici kral, klasik yazarların eserlerinde Mısır kral listelerinde Menes adıyla anılır. Bu iki ismin aynı kişiye ait olduğu kabul edilmektedir. Narmer/Menes, aynı zamanda Mısır tarihinin sistematigini ortay koymuş Hellenistik Dönem Tarihçisi Manethon'un kral listelerini esas alarak belirlediği sülalelerden I. Sülale'nin kurucusudur. I. Sülale ile başlayan Eski Krallık Dönemi VI. Sülale'nin sonuna kadar devam eder. MÖ 3000'den başlayarak MÖ 2175'e kadar devam eder. I. Sülale Dönemi (MÖ 3000-2750), siyasal birliğin sağlanmasının ardından idari organizasyon ve ortak Mısır kültürünün oluşturulması açısından temellerin atıldığı dönemdir. Yazının henüz başlangıç aşamasında olması, bu sülaleye ilişkin yazılı belgelerimizin ve bundan dolayı bilgilerimiz az olmasına neden olmuştur. II. Sülale zamanı (MÖ 2750-2650) yine bilgilerimizin az olduğu, birleşik krallığın siyasal ve kültürel yapılanmasının devam ettiği dönemdir. III. Sülale zamanı (MÖ 2650-2575) Mısır'ın en dikkat çekici anıtsal eserlerinden olan piramitlerin ilk kez inşa edilmeye başlandığı dönemdir. İlk piramit, Djoser isimli kral için yapılmış olan, Mısır geleneğinde o zamana dek geçerli olan mezar geleneği mastabadan geliştirilmiş Basamaklı Piramit'tir. Eski Mısır inancı gereği, kralın bu dünyadaki ihtişamı ve öbür dünyadaki yaşamı gözetilerek inşa edilmiş bu anıtsal yapı, Mısır'ın ulaştığı ekonomik ve siyasal gücün de bir göstergesidir. IV. Sülale (MÖ 2575-2450) kralları piramit yapma geleneğini zirvesine taşımışlardır. Snefru, Keops, Kefren ve Mikerinos adlı krallar, bugün Mısır'ın en önemli anıtsal eserleri olan dev piramitleri yaptıran krallardır. Snefru zamanında Dahşur'da boyları yüz metrenin üzerinde olan iki piramit, sonraki krallar zamanında da Giza'da ikisi 140 metrenin üzerinde ve biri 60 metrenin üzerinde olan bir piramit yaptırılmıştır. Bu piramitlerin yapımında daha çok Mısır halkının, tarımdan ve diğer işlerinden kalan zamanda çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır. Bu dev anıtsal yapıların yapımının Mısır'ın ekonomisine önemli bir yük getirdiği, bunun sonuçlarının IV. Sülale zamanının sonlarında ve devam eden sülaleler zamanında ortaya çıktığı görülmektedir. V. Sülale zamanı (MÖ 2450-2325) Mısır'da artık dev piramitler yapma geleneğinin terk edildiği, kralların mezar yapısı olarak inşa edilen piramitlerin boyutlarının küçüldüğü bir dönem olmuştur. Ekonominin sıkıntıya girmesinin sonuçları V. Sülale zamanında giderek siyasal hakimiyetin yıpranmasında kendisini göstermiştir. Bu dönemde krallar otoritelerini devam ettirebilmek için yerel beylere, üst düzey idarecilere tavizler ve bazı ekonomik ayrıcalıklar vermek zorunda kalmışlardır. Ancak bunlar gidişi tersine çevirmeye yetmemiştir. V. Sülale zamanı (MÖ 2325-2175) da siyasal ve ekonomik sıkıntıların giderek çoğaldığı bir dönemdir. II. Pepi adlı kralın çok uzun süre tahtta kalması tahta geçmede bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına, yönetimde zafiyetin büyümesine yol açmıştır. Bu sülalenin son zamanlarında Mısır'da siyasal birliğin fiilen bozulduğu görülür. VI. Sülale'den XI. Sülaleye kadar olan süreç (MÖ 2175-2010), Birinci Ara Dönem olarak adlandırılır. Yukarı ve Aşağı Mısır ayrı sülaleler tarafından idare edilmektedir. Bir kargaşa dönemi olduğu, istikrarsızlık hüküm sürdüğü için bu dönemden günümüze ulaşan belgeler de azdır. Bu nedenle siyasal ve kültürel açıdan bu dönemde Mısır tarihi hakkında bilgilerimiz yeterli değildir. VII., VIII. ve IX. Sülaleler, Aşağı Mısır'da hüküm sürmüş iken; X. ve XI. Sülaleler, Yukarı Mısır'da hüküm sürmüşlerdir. Aşağı ve Yukarı Mısır arasında mücadeleler devam etmiştir. Aşağı Mısır'daki sülalelerin merkezi Memfis kenti olmuştur. Yukarı Mısır'daki X. ve X. Sülaleler çağdaştır. Teb kenti merkez edinmiş olan X.

Sülale'nin aralarındaki mücadeleyi kaybetmesi üzerine bu kent, XI. Sülale tarafından merkez edinilmiş ve bu sülale giderek gücünü arttırmıştır. XI. Sülale krallarının yeterince güçlendikten sonra Aşağı Mısır üzerine yürümleri ve burada süren uzun mücadelelerden sonra Aşağı Mısır'ı ele geçirmeleri ile Eski Mısır'da yeniden siyasal birlik sağlanmıştır. Böylece başlayan döneme Orta Krallık adı verilir.

ORTA KRALLIK DÖNEMİ

Orta Krallık olarak bilinen zaman dilimi, yaklaşık MÖ 2050 ile MÖ 1650 yılları arasına tarihlendirilmiş ve Mısır bilimciler bu tarihlendirmeyi 11. Hanedan'ın kuruluşundan 14. Hanedan'ın yıkılışına kadar geçen dönem için kullanmışlardır. Orta Krallık Dönemi'ne ait kral listelerinin büyük kısmı günümüze ulaşmamış olsa da I. Senusret döneminde inşa edilmiş olan Heliopolis'deki tapınak duvarındaki yazıt ile III. Amenemhat dönemine tarihlenen kutsal Memfis'deki kayıttan sınırlı bilgi edinilmektedir. Orta Krallık Dönemi ile ilgili bir diğer önemli kaynak ise MÖ 3. yüzyılda Yunan dili ile Mısır tarihi yazan Manetho'nun eserinden kalan bilgilerdir. Manetho, eserinde kralların hüküm sürdüğü süreyi de belirten bir liste hazırlamasına rağmen sadece 12. Hanedanlık dönemini ayrıntılı bir biçimde vermiş, 11. ve 13. Hanedanlıkların toplam kral sayısını ve hüküm sürdükleri süreyi belirtmiştir. Orta Krallık Dönemi'nin genel bir görünümünü aksettirmek için bu kaynaklar dışında elimizde kalan ise özellikle mezarlardaki yazıtlardır. 11. Hanedanlık Dönemi Mısır'ın 11. Hanedanlığı, yerel yöneticilerin kullanabildiği bazı unvanlara sahip olan güney Mısır'daki Teb kentindeki krallar tarafından kurulmuştur. Mısır'ın parçalanmışlığının devam ettiği bu dönemde, bu üç kralın "Ra'nın oğlu" unvanını kullanarak Intef ismini kullandıkları görülmektedir. İsimleri Intef olan ve Tanrı Horus'un krallık iddialarını doğruladığını belirten bu üç kraldan sonuncusu olan II. Mentuhotep'in Orta Krallığın kurucusu olduğu kabul edilmektedir. (MÖ 2050) II. Mentuhotep'in yönettiği bölge Birinci Çağlayan'dan Yukarı Mısır'ın onuncu nomuna kadar uzanmaktaydı. II. Mentuhotep'in Mısır topraklarının tamamını yönetmeye başlaması için seferler düzenlemesi gerekmiştir. II. Mentuhotep, askerî başarılarının ardından, kendisine sadık olan nom yöneticileri onurlandırmış geri kalan soylu yerel yöneticilerin hepsini bağlılık yemini aldığı diğer soylular ile değiştirmiştir. Bu siyasi düzenleme ile II. Mentuhotep, ülkedeki iktidarını sağlamlaştırırken kendisine karşı gerçekleşmesi muhtemel ayaklanmaların önüne geçmiştir. II. Mentuhotep, bir taraftan ülkesindeki siyasi konular ve inşa faaliyetleri ile uğraşırken; diğer yandan uzun zamandan beri Mısır'ın ilgilenemediği dış tehditlere karşı askerî girişimlerde bulunmaktaydı. Öncelikle günümüz Libya çöllerinde bulunan Tjemehu ve Tjehenu kabilelerinde karşı bir batı yönlü bir askerî sefer düzenlemiştir. Sonrasında günümüz Sina Yarımadası'nda yaşayan göçebe Mentju kabilesi üzerine büyük bir ordu göndermiş ve yarımadanın büyük kısmını kontrolü altına almıştır. Sina Yarımadası'nın elde tutulmasına büyük önem veren II. Mentuhotep, buradan gelebilecek büyük bir göç dalgasının önüne set çekmeye çalışmaktaydı. II. Mentuhotep, ülkesinin batısında ve kuzeydoğusunda sürdürdüğü askerî faaliyetlerin yanı sıra güneydeki Nübye'yi de ihmal etmemiş, İkinci Çağlayan'a kadar uzanan ticari ve askerî seferler düzenlemiştir. II. Mentuhotep'in oğlu III. Mentuhotep, tahta çıktığında ihtiyar sayılabilecek bir yaşta idi. Bu nedenle saltanatı sadece on iki yıl sürebilmiştir. Bu on iki yıllık süre zarfında babasının başladığı işleri tamamlamaya gayret gösterse dahi kendi mezarını, hayatta kaldığı süre içerisinde tamamlamamıştır. Yine de III. Mentuhotep, babasının büyük bir ileri görüşlülük ile başlamış olduğu Doğu Deltası ve Sina Yarımadası'nda, kuzeydoğudan gelebilecek bir göç dalgasına hazırlık için başlatılan kale inşaatlarını sürdürmüştür. III. Mentuhotep dönemindeki bir diğer önemli gelişme ise Punt ülkesi ile ticari ilişkilerin yeniden canlandırılmasıdır. Günümüz Somali veya Etiyopya civarında olduğu kabul edilen Punt, Eski Mısır döneminde altın, reçine, fildişi ve sağlam kerestelerin kaynağı olarak bilinmekteydi. III. Mentuhotep'in MÖ 1998 yılında ölümü ile Mısır ülkesi bir anda karışıklık içerisinde kaldı. Turin papirüsüne göre Mısır'da ülke yedi yıl süren bir kralsızlık dönemi yaşamıştır. Mısır bilimcilerin "Yedi Boş Yıl" olarak tanımladığı bu dönemin ardından yaklaşık MÖ 1988 yılında IV. Mentuhotep'in Mısır tahtına çıktığı kabul edilmektedir. 11. Hanedan'ın son kralı olan IV. Mentuhotep'in sadece yedi yıl ülkeyi yönetebildiği düşünülmektedir. 12. Hanedanlık Dönemi 11. Hanedanlığın sona ermesi IV. Mentuhotep'in yerine III. Mentuhotep döneminde vezirlik yapmış olan I. Amenemhat'ın yönetimi muhtemelen barışçı yollarla devralması ile gerçekleşmiştir. I. Amenemhat'ın ismi "Amon Baştaadır." anlamına gelmektedir. Kralın kendisine bu ismi seçmiş olması, muhtemelen bir teoloji değişiminden kaynaklanmıştır. Bu teoloji değişimi, Mısır'da daha önce güçlü bir etkiye sahip olan Tanrı Amon'un yine büyük saygı gören Tanrı Ra ile birlikteliği ile ortaya çıkmıştır. Bu teoloji değişimi ile 11. Hanedanlık döneminin simgesi olan Tanrı Horus'un ötesinde Tanrı Amon-Ra, Kraliyetin Baş Tanrısı konumuna yükselmiştir. I. Amenemhat, hanedanlıkların geçişi esnasında oluşan otorite boşluğunu fırsat bilerek bağımsız davranmaya başlayan yerel yöneticileri de merkezî otoriteye bağlamak için yeniden organize ettiği ordusunu kullanmıştır. Sonrasında uzun süreden beri kraliyet kenti olan Teb'i terk ederek

Fayyum'un kenarında inşa ettirdiği yeni kentine taşınmıştır. I. Amenemhat'ın ölümünden sonra tahta geçen I. Senusret, öncelikle babasının ölümüne neden olan komplocuları ortadan kaldırmıştır. Sonrasında sıradan insanların bilmesi için babasının tavsiyelerinden oluşan "Amenemhat'ın Talimatları" ismi verilen, Eski Mısır edebiyatının en önemli eserlerinden birini yazdırmıştır. I. Senusret'den sonra Mısır tahtına II. Amenemhat'ın geçtiği bilinmektedir. II. Amenemhat'ın dönemi Mısır için bir barış çağıdır. Bu dönemde Nübye kontrol altına alınmış ve ticari seferlere devam edilmekteydi. II. Amenemhat'den sonra Mısır kralı olan II. Senusret dönemi de bir barış çağıdır. Bu dönemde Mısır'da merkezî yönetim ile yerel yöneticiler arasındaki güç dengesi sağlanmış olduğundan iç isyanlara rastlanılmamaktadır. II. Senusret'in barış dönemini takiben Mısır tahtına III. Senusret geçmiştir. III. Senusret, önceki dönemlerde devam eden barış politikasını bir kenara bırakmış veya bırakmak zorunda kalmıştır. III. Senusret'in tahta çıktıktan sonra Nübye'ye birbiri ardına beş sefer gerçekleştirdiği bilinmektedir. III. Senusret'in ölümünün ardından Mısır tahtına geçen III. Amenemhat, ilk dönemlerinde askerî güce dayalı dış politikayı devam ettirmiştir. III. Amenemhat'ın büyük bir zenginlik ile geride bıraktığı Mısır, IV. Amenemhat'ın döneminde hızlı bir çöküş yaşamıştır. İKİNCİ ARA DÖNEM Sobekneferu ile son bulan 12. Hanedan'dan sonra teorik olarak Mısır'da Orta Krallık Dönemi sonra ermiş ve İkinci Ara Dönem başlamıştır. İkinci Ara Dönem'de kralların saltanat süreleri değişiklik göstermesine rağmen hiçbirinin Aşağı ve Yukarı Mısır'ı bir arada yönetemediği görülmektedir. 13. Hanedanlığın başından 17. Hanedanlığın sonuna kadar süren bu ara dönemde Mısır'ın farklı bölgelerinde hüküm süren bu hanedanlar arasında hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır. Özellikle Hiksos krallarına atfedilen 15. ve 16. Hanedanların zamanı güneydeki yerel hanedanlar arasında en sert mücadelenin geçtiği dönem olmuştur. Hiksos Göçü Mısır tarihi boyunca Akdeniz ve çöl alanları ile çevrildiğinden izole bir bölge olmuştur. Batıdaki çöl alanlarından gelen yağmacı göçebe gruplar ile güneyden kuzeye Nil boyunca ilerleyen basit akınlar hariç tutulduğunda merkezî Mısır krallığı, yerli krallar tarafından yönetilmiştir. Orta Krallık Dönemi'nin sonlarında uzun süreli kuraklık ve yönetim zafiyetleri, alınmış olan bu tedbirlerin gevşemesine yol açmıştır. Bu durum, komşu bölgelerdeki halkların Mısır'a göçünün önündeki askerî otorite engelini kaldırmış ve Sina Yarımada'sını aşan insan grupları hızla Delta bölgesine yerleşmeye başlamıştır. Bu insan gruplarının tek bir etnik kimliğe mensup olup olmadıkları, uzun süreden beri tartışma konusu olsa dahi gelen insanların kültürleri üzerinde yapılan araştırmalar göç ile gelen grupların Doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan birbirinden farklı etnik unsurlardan oluştuğu daha kabul görür hâle gelmiştir. Hiksosların kültürel etkilerinin oldukça sınırlı olduğu kabul edilse dahi yeni birçok savaş teknolojisini Mısır'a getirmiş oldukları inkâr edilemez. Bu savaş teknolojilerinin başında, savaş arabası gelmekte olup; ördekgagası baltası, soketli balta, mızrak uçları ve kıvrımlı yayların Hiksosların savaş kabiliyetini arttıran araçlar olduğu kabul edilmektedir. Hiksoslar, Mısır'a geldikleri dönemde askerî açıdan yerli halktan daha üstün bir konuma sahip oldukları için hızlı bir hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Fakat Mısır'ın gelişmiş medeniyeti karşısına boyun eğmek zorunda kalmışlar, öncelikle Mısır yaşam biçimini benimsemişler, sonrasında ise kadim Mısır Tanrılarına inanmaya başlamışlardır. Hiksos'ların Mısır'dan Çıkışı Mısır'ın kadim Tanrılarına inanan ve yerel kültürü benimseyen Hiksosların, coğrafyanın getirmiş olduğu tarımsal yaşam biçimini yaklaşık iki yüzyıl boyunca sürdürdükleri görülmektedir. Bu dönemde Delta bölgesinin kralları, Hiksos kökenli olmasına rağmen göçle gelen insan topluluğunun evlilikler yolu ile yerel halkla kaynaştığı ve oluşan yerel kültürün içinde kaybolduğu bilinmektedir. Kamose, önemli bir askerî merkez ve şehir olan Nefrusy'i almış ve Hiksosların kraliyet kenti olan Avaris dışındaki bölgeleri merkezî Mısır krallığına bağlamayı başarmıştır. Kamose'nin büyük mağlubiyete uğrattığı Hiksosları, Mısır'ın dışına atmayı başaran Ahmose'nin hayatı da savaşlarla geçmiştir. Birçok yıpratma savaşıdan sonra doğrudan Avaris üzerine ilerlemiş ve şehri uzun bir kuşatmanın ardından ele geçirmiştir. İkinci Ara Dönemin Sonu Mısır'daki Hiksos yönetiminin bitmesiyle İkinci Ara Dönem sonlanmış olduğu kabul edilmektedir. Mısır tarihinin en buhranlı zamanlarından olan İkinci Ara Dönem'den sonra "Yeni Krallık" olarak isimlendirilen dönem başlamış ve Ahmose on sekizinci sülalenin ilk kralı olarak kayıtlara geçmiştir. Ahmose, bu başarısı ile Narmer döneminde bir yönetim altında toplanan Mısır'ın yaşadığı en büyük parçalanmışlığı sona erdirmiştir. Hiksosların Delta bölgesine yerleşmesi ve yıllar süren hâkimiyeti Mısır'daki yönetim anlayışında büyük değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Mısır kralları, daha önceki yönetim biçimini sürdürmelerinin yanında kendilerine yeni roller ve tanrısal yakıştırmalar ekleyerek daha güçlü bir monarşik yapı oluşturmuşlardır. Bu yapı, kralı, yönettiklerinin en üst konumunda tutmaya devam ederken; ülkenin bütünlüğünü kralın varlığında sembolleştirip onların tanrısal kimlik kazanmasına yol açmıştır.

Mısır tarihi için Yeni Krallık Dönemi, belirgin bir gelişimi ve aşamayı kapsamaktadır. Yaklaşık MÖ 1575-1100 yılları arasına tarihlenen bu dönem, 18. Hanedanlık ile başlayıp 20. Hanedanlık'ta sona ermektedir. Yeni Krallık Dönemi, Mısır coğrafyası dışındaki alanlara düzenlenen askerî ve ticari seferler ile sürdürülürken; ülkenin iç işleyişinde büyük değişimler yaşanmıştır. Mısır'ın gelenekselleşmiş yönetim anlayışı içerisinde bulunan ve Orta Krallık Dönemi'nde işleyen kurumlar varlıklarını devam ettirmiştir. Fakat merkezî yönetim daha kapsayıcı bir hâle getirilmiştir. Yerel yönetimlerde ise eski güçlü ailelere teslim edilen bölgeler, merkezden gönderilen yöneticiler vasıtası ile idare edilmeye başlamıştır.

YENİ KRALLIK DÖNEMİ

18. Hanedan Dönemi Ahmose'nin 18. Hanedan'ın ilk kralı olduğu kral listelerine ve antik kaynaklara dayalı olarak kabul edilmektedir. Ahmose'nin ölümünden sonra küçük oğlu I. Amenofis, Mısır Kralı ilan edilmiştir. Genç yaşta olan I. Amenofis, babasının genişleme politikasını sürdürmeye çalışsa da büyük bir başarı sağlayamamıştır. Yine de I. Amenofis, Mısır'da birçok tapınak inşa ettirerek Yeni Krallık Dönemi'nde hızla gelişen geleneksel Mısır mimari anlayışını bir adım öteye götürmeyi başarmıştır. I. Amenofis'den sonra gelen I. Tutmosis, askerî açıdan daha başarılı bir kraldı. I. Tutmosis döneminde güneyde Nübye'nin içlerine kuzeyde ise Fırat Nehri'ne uzanan askerî ve ticari seferler yapmıştır. I. Tutmosis'den sonra Mısır tahtına geçen II. Tutmosis'in hâkimiyet süresi konusunda tartışmalar olsa dahi Mısır'ın süregelen yayılma politikasını sürdürmüştür. Hatşepsut'un II. Tutmosis ile olan evliliğinden bir erkek çocuk dünyaya gelmemesine rağmen II. Tutmosis'in diğer evliliğinden olan oğlu III. Tutmosis, babasının ölümü üzerine tahta geçmiştir. III. Tutmosis büyüdükçe kendisine naiplik yapan Hatşepsut ile aralarında güç mücadelesi başlamıştır. Bu iktidar mücadelesinde III. Tutmosis'in, Hatşepsut'un ölümüne kadar başarı sağlayamadığı anlaşılmaktadır. III. Tutmosis, Yeni Krallık Dönemi boyunca hâkimiyet altına alınmaya çalışılan Doğu Akdeniz üzerine toplam 17 sefer düzenlemiştir. Bu seferlerden biri sırasında Megiddo'da gerçekleşen ve kralın yazıtı vasıtasıyla ayrıntılı biçimde günümüze ulaşan savaş, gerçekten büyük bir askerî başarıdır. Megiddo Savaşı ile Mısır, Doğu Akdeniz'i kontrollü altına almış ve Akdeniz ticaretinin belirleyicisi olmuştur. Yeni Krallık Dönemi'ni doruk noktalarından birine ulaştıran III. Tutmosis'den sonra Mısır tahtına II. Amenofis geçmiştir. II. Amenofis dönemi seleflerine kıyasla daha sakin geçmiş olsa da işleyen bir mekanizma hâline gelen Mısır yönetim sistemi ülkeyi düzenli biçimde idare etmeye ve büyütmeye devam etmiştir. Mısır'da süregelen düzenin devamlılığı bozan durum ise III. Amenofis'in ölümünden sonra tahta çıkan IV. Amenofis'in başlattığı dinî değişim hareketidir. Akhenaton adını alan IV. Amenofis, geleneksel Mısır Tanrıları yerine tek Tanrılı bir inanç yaratmak için büyük dönüşüme girişmiştir. Mısır Kralı Akhenaton, döneminde ülkenin askerî ve ticari işlerinden çok Tanrı'sı Aton ile ilgilenmiştir. Akhenaton'dan sonra Mısır tahtına Tutankamon geçmiştir. Tutankamon, babası Akhenaton'un Nefertiti'den olan kızı Ankhesenamon ile evlenmiştir. Tutankamon'un tahta geçtikten bir süre sonra on dokuz yaşında ölümü üzerine Mısır kraliyet ailesinden tahta çıkacak kimse kalmamıştır. Ankhesenamon, tahta çıkacak bir veliahdın yokluğu üzerine Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'ya yazdığı mektup ile oğullarından biri ile evlenmek istediğini belirtmiştir. Bu evlilik gerçekleşmemiş ve Mısır'ın en üst düzey görevlileri olan Ay, Maya ve Horemheb sıra ile Mısır kralı olmuştur. Horemheb, son dönemlerinde veziri olan eski komutanlarından I. Ramses'i veliaht tayin etmiştir. Horemheb'in ölümü ve I. Ramses'in tahta çıkması ile 18. Hanedan sona ermiş ve 19. Hanedan dönemi başlamıştır. 19. Hanedan Dönemi 19. Hanedan'ın ilk kralı olan I. Ramses, ilerlemiş yaşından dolayı yaklaşık iki yıl süren krallığı döneminde birkaç küçük inşa faaliyeti dışında bir gelişme görülmemiştir. Ölümünden sonra ise babası ile ortak krallık yapan I. Seti tahta geçmiştir. I. Seti, hazırlanmış olduğu ordu ile ilerleyerek karşılaştığı Hitit ordusunu yenip Kadeş kentini geri almayı başarmıştır. Ölümünden sonra yerine oğlu II. Ramses geçmiştir. II. Ramses, Mısır kralı olunca bir taraftan Hitit ilerleyişini durdurmakla ilgilenirken; diğer taraftan, Mısır kıyılarına çıkan göçebe Sherden topluluğu ile mücadele etmekteydi. II. Ramses, Hititlerin Doğu Akdeniz bölgesindeki faaliyetlerine son vermek için harekete geçti. Mısır kronolojisine göre MÖ 1274 yılında gerçekleştirilen Kadeş Savaşı, o döneme kadar en fazla askerinin ve savaş arabasının katıldığı savaş olmuştur. Hitit ve Mısır kralları savaşın kendilerine sağlayacağını düşündükleri faydayı elde edememiş ve iki kralın da hazineleri tükenirken siyasi güçleri azalmıştır. Bu durum, Kadeş Antlaşması olarak isimlendirilen barış sözleşmesinin yapılmasını zorunlu hâle getirmiş olmalıdır. II. Ramses'den sonra Mısır tahtına Merneptah geçmiştir. Merneptah

döneminde Deniz Kavimleri Göçleri başlamıştır. Merneptah'dan sonra ülkede siyasi karmaşalar oluşmuş ve hanedanlık sona ermiştir. 20. Hanedan Dönemi 20. Hanedan'ın ilk kralı olan Setnakht, iç otoriteyi sağlamış ve Mısır'da yeni bir düzen kurmuştur. Setnakht'ın ölümü ile Mısır tahtına III. Ramses geçmiştir. III. Ramses, Yeni Krallık Dönemi'nin en başarılı krallarından biri olup tarihçiler tarafından "Savaşçı Firavun" olarak nitelenmiştir. Bunun temel nedeni ise Geç Tunç Çağı'nın sonunda Akdeniz'e kıyısı bulunan tüm krallıklar yıkılırken, III. Ramses'in Mısır'ı yıkılmaktan kurtarmayı başarmasıdır. 32 yıl Mısır kralı olan III. Ramses'in hemen hemen her yılı savaş ve mücadele ile geçmiştir. III. Ramses, bir saray komplosuna kurban gitmiş ve yerine oğlu IV. Ramses geçmiştir. IV. Ramses'den XI. Ramses'e kadar geçen sürede Mısır eski gücünü yitirmiş ve kendi içinde bir krallık hâline gelmiştir.

SON ARA DÖNEM

MÖ 1069-664 yılları arasına tarihlenen Son Ara Dönem, 21-24. Hanedanlar dönemini kapsamaktadır. Son Ara Dönem, Mısır'ın siyasi ve toplumsal yapısında önemli değişimlere neden olurken kültürünü de kalıcı biçimde değiştirmiştir. Bu dönemde binyıllardan beri devam eden merkezî yönetim, siyasi olarak parçalanmış ve yeni yerel güçler Mısır'ın yeni yöneticileri olarak ortaya çıkmıştır. Özellikler Mısırlı olmayan Nübye ve Libya kökenli nüfus Mısır'a göç etmiş ve nüfusun profilini kalıcı olarak değiştirmiştir. Ayrıca bu dönemde yerli Mısır hanedanlarının dışında göç yolu ile gelen gruplara mensup yeni yöneticiler ortaya çıkmıştır. Mısır'ın Doğu Akdeniz üzerindeki etkisi kalıcı olarak sona ermiş ve içe dönük bir siyasi anlayış Son Ara Dönem boyunca sürmüştür. Asur Krallığı'nın Doğu Akdeniz'e yayılma politikasının bir sonucu olarak Mısır'a üç sefer düzenlenmiş ve sonunca Mısır, Asur yönetimi altına girmiştir.

MISIR'DA PERS, HELLEN VE ROMA HÂKİMİYETİ MISIR'DA PERS HÂKİMİYETİ

Mısır'ın MÖ 525 yılında I. Kambyses tarafından ele geçirilmesi ile ülke Pers Krallığı'na bağlı bir eyalet hâline geldi. Böylelikle Mısır'da Pers hanedan üyeleri tarafından yönetilen XXVII. Sülale kuruldu. Kambyses'in ölümünde sonra imparatorluk tahtına I. Dareios (MÖ 522-486) çıktı. Dareios'un en büyük icraatı, Akdeniz'i Kızıl Deniz'e bağlayan kanalın tamamlanmasıydı. Dareios'a halef olan I. Kserkses saltanatı dönemi süresince genellikle Mısır'da çıkan isyanlarla mücadele etmek zorunda kaldı ve ülke yönetiminde çok fazla etkili olamadı. Kserkses'in bir saray entikası sonucu öldürülmesi ile Pers İmparatorluğu tahtına I. Artakserkses (MÖ 465-424/423) geçti. Onun hükümdarlığı döneminde Mısır'da Libya kökenli yerel bir lider olan Inaros'un önderliğinde büyük bir isyan başladı. Bu isyan MÖ 449'da Perslerin Atinalılar ile yaptığı Kallias Antlaşması'ndan sonra ancak bastırılabilirdi. Pers İmparatoru I. Artakserkses'in ölümünden sonra sırasıyla tahta geçen II. Kserkses (MÖ 424-423) ve II. Dareios (MÖ 423-404) dönemlerinde Mısır'da ortaya çıkan birkaç küçük olay dışında sükûnet bozulmadı. Ara Dönem (Yerli Sülaleler Dönemi) (MÖ 404-343) II. Artakserkses (MÖ 404-358) dönemi ile birlikte Mısır'da güçler dengesi bir anda değişti. Amyrtios adında yerel bir beyin başlattığı isyan sonunda Persler Mısır'ın büyük bir bölümünden çıkartıldı. Böylece Mısır'da XXVIII. Sülale adıyla yeni bir hanedan kuruldu. Ancak Amyrtios bu sülalenin ilk ve tek firavunu oldu. Zira 6 yıl sonra MÖ 398'de Mendesli I. Neferites XXVIII. Sülaleye son verdi ve XXIX. Sülale'nin ilk kralı olarak Mısır tahtına çıktı. I. Neferites'ten sonra XXIX. Sülale'nin ikinci firavunu olan Hakoris (MÖ 393-380), özellikle askerî anlamda Mısır'da oldukça önemli işler yaptı. Perslerin Mısır'ı geri almak için başlattığı bütün askerî eylemleri başarıyla savurdu. Onun dönemine ait en önemli yenilik, ilk Mısır sikkelerini bastırması oldu. Hakoris'in ölümünden sonra tahta çıkan halefi II. Neferites döneminde Mısır'da kayıtlara geçen önemli bir gelişme yaşanmadı. İkinci Pers Hâkimiyeti Dönemi (MÖ 343-332) MÖ 380'de Senennitoslu I. Nektanebo (MÖ 380-362), II. Neferites'i tahtan indirdi ve Mısır'da XXX. Sülale'nin ilk kralı oldu. Ancak bu sülalenin son hükümdarı II. Nektanebo zamanında Pers İmparatorluk tahtında yeni bir değişiklik oldu ve II. Artakserkses'in yerine halef olarak III. Artakserkses oturdu. Yeni kralın MÖ 343'te Mısır'daki XXX. Sülale'ye son vermesi ile ülke yeniden Pers hâkimiyeti altına girdi. Mısır, Büyük İskender'in MÖ 332 yılında bölgeye gelişine kadar Perslerin hâkimiyetinde yaşamaya devam etti.

HELLENİSTİK DÖNEMDE MISIR

Hellenistik Dönem, Büyük İskender'in III. Dareios'u yendikten sonra bizzat Pers kralı olduğu MÖ 330 yılından, Hellenistik krallıkların sonuncusu olan Mısır'daki Ptolemaios Krallığı'nın bir Roma eyaletine dönüştüğü tarih olan MÖ 31/30'a kadar geçen süreye verilen isimdir Büyük İskender'in Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Diadoklar/Generaller Dönemi (MÖ 332-305) MÖ 336'da Büyük İskender'in (Aleksandros) Makedonya Krallığı tahtına çıkmasından kısa bir süre sonra İskender'in Perslere karşı savaş kararı olmasıyla Yakın Doğu'daki siyasi dengeler bir anda değişti. Zira MÖ 334'te ordusuyla birlikte Anadolu topraklarına giren İskender, burada Perslere karşı yaptığı iki savaştan da galip ayrılmasından sonra Mısır'a yöneldi ve çok fazla bir direnişle karşılaşmadan ülkeyi ele geçirdi. Böylelikle Mısır'da yaklaşık 200 yıllık Pers hâkimiyetine son verildi. İskender Mısır'da iken burada kendi adına bir şehir kurulmasına karar verdi. "İskenderiye" adı verilen bu şehir, antik Mısır tarihinin en önemli merkezlerinden biri oldu. Ancak Büyük İskender'in MÖ 323'te Babil'de beklenmedik ölümü sonrasında İmparatorluk topraklarının yönetimi generalleri arasında pay edildi ve Mısır İskender'in en iyi komutanlarından biri olan Ptolemaios'a kaldı. Mısır'da Ptolemaios Krallığı (MÖ 305-31) Büyük İskender'in ölümünden sonra Mısır'a satrap olarak atanan I. Ptolemaios "Soter", MÖ 305'te bağımsızlığını ilan ederek Ptolemaios Krallığı'nı kurdu. Kendi dönemine ait Mısır'daki en önemli icraatlarından biri, İskender'in na'aşını MÖ 321'te kaçırmadan önce Memfis'e bir süre sonra da İskenderiye'ye taşıması oldu. I. Ptolemaios'tan sonra tahta çıkan II. Ptolemaios "Philadelphos" (MÖ 288-246) kendisini ve eşini tanrılaştıran ilk hanedan üyesi olarak tarihte yerini aldı. III. Ptolemaios "Euergetes" (MÖ 246-222) döneminde ise ülke en geniş sınırlarına ulaştı. III. Ptolemaios'un ölümüyle Mısır tahtına çıkan IV. Ptolemaios (MÖ 222-204) bir yandan yerel isyanlarla mücadele ederken; diğer taraftan dışarıda en güçlü rakiplerinden biri olan Seleukos Krallığı ile savaşmak zorunda kaldı. Kral MÖ 217'de Raphia'da Seleukosları mağlup etmesine rağmen MÖ 205'te Aşağı Mısır'daki Herwennefer İsyanına engel olamadı ve bu bölgenin kontrolünü kaybetti. Ancak V. Ptolemaios "Epiphanes"'in (MÖ 204-180) tahta çıkmasından bir süre sonra bu isyanlar bastırıldığı gibi Mısır'daki güven ve istikrar

yeniden sağlandı. V. Ptolemaios dđneminde yaşanan en dikkat çekici gelişme, kralın Seleukos kralı III. Antiokhos'un kızı Kleopatra ile MÖ 194'te evlenmesi oldu. V. Ptolemaios'un ölümünden sonra krallık VI. Ptolemaios "Philameter" (MÖ 180-164), VIII. Ptolemaios "II. Euerhgetes" (MÖ 171-163) ve kız kardeş II. Kleopatra'nın oluşturduğu ortak bir yönetim altında birleştirildi. Ancak bu dönemde Mısır, Seleukos Krallığı'na karşı yürüttüğu savaşı kaybetti ve Seleukoslar Mısır'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Mısır hanedanının Romalılardan yardım istemesi üzerine Seleukoslar bu işgali durdurmak zorunda kaldı. MÖ 168'de meydana gelen bu olaydan sonra Ptolemaios Krallığı özellikle içerde yaşanan taht kavgaları sonucunda giderek zayıfladı ve Akdeniz dünyasındaki gücünü tamamen kaybetti. Neredeyse bir Roma vasalı hâline gelen krallık MÖ 31'de Roma eyaletine dönüştürüldü.

MISIR'DA ROMA HÂKİMİYETİ

MÖ 31'te Octavianus'un emriyle bir Roma eyaleti olan Mısır'da İmparator Nero dönemine (MÖ 54-68) kadar önemli bir gelişme yaşanmadı. Ancak bu tarihten sonra Roma'nın bölgedeki en büyük sorunlarından biri hâline gelecek olan ve İudea'da (Kudüs) başlayan; fakat zamanla Mısır'a, hatta Kıbrıs'a kadar uzanan Yahudi ayaklanmaları bölgede siyasi istikrarsızlığa neden oldu. Her defasında çıkan bu isyanlar Romalılar tarafından çok ağır bir şekilde bastırılmasına rağmen Yahudi sorunu imparatorluğun sonuna kadar bölgede bir problem olarak varlığını devam ettirdi. MS 3. yüzyılın ortalarında Mısır bir dönem Suriye'deki Palmyra Krallığı tarafından ele geçirilse de bu durum kalıcı olmadı ve MS 272'de ülke Romalılar tarafından geri alındı. MS 395'te Roma İmparatorluğu, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı ve Mısır, Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içinde kaldı.

ESKİ MISIR KÜLTÜR TARİHİ

Nil Nehri'nin hayat verdiği topraklarda gelişen Eski Mısır medeniyeti, yine onun gibi nehirlerin hayat verdiği bir coğrafyada ortaya çıkmış Eski Mezopotamya medeniyeti ile birlikte dünya tarihinde siyasal ve kültürel açıdan günümüze dek gelişerek gelecek olan birçok hususun ilk kez ortaya çıktığı yer olmuştur. Günümüzde Mısır ile Sudan'ın sınırına tekabül eden, şimdi Asvan Barajı Gölü suları altında kalmış Eskiçağ'da Nil üzerindeki ikinci çavlandan, Akdeniz'e kadar olan Nil boyunca uzanan havza Eski Mısır medeniyetinin ortaya çıktığı ve geliştiği yerdir. Çöller arasından akan Nil Nehri'nin hayat verdiği topraklarda medeniyet Nil'e bağlı olarak varlığını ortaya koymuş ve devam ettirmiştir. Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olarak coğrafi bakımdan iki bölgeye ayrılarak ele alınır. Aşağı Mısır, Nil Nehri'nin Akdeniz'e ulaşmadan önce oluşturduğu geniş delta ovasıdır. Bu geniş delta içinde Nil Nehri birçok kola ayrılarak denize ulaşır. Yukarı Mısır ise deltanın başladığı yerden güneye doğru olan Nil Nehri'nin iki kıyısında yerleşime ve tarıma müsait yerleri içermektedir. Siyasal ve kültürel açıdan tüm Eski Mısır tarihine baktığımızda Hellenistik Dönem'e kadar ana hatları aynı kalan; ancak zaman içinde o dönemin gereklerine uygun olarak gelişmeler gösteren homojen bir yapıyla karşılaşırız. Ancak bu homojen yapı genel bir bakış açısıyla, Eski Yakınoğu'nun diğer medeniyet çevrelerine nispetle geçerlidir. Bu genel görüntünün altında hem siyasal hem de kültürel açıdan Aşağı ve Yukarı Mısır arasında bir fark görmek mümkündür. Nitekim bu farklılık Eski Mısır'da siyasal birlik sağlandıktan sonraki, merkezî otoritenin gücünün zayıfladığı tüm dönemlerde kendini bir ayrılma eğilimi olarak gösterir. Eski Mısır kültürünü ele alırken, birçok açıdan olduğu gibi kültür açısından öncelikli biçimlendirici unsur olarak görülmesi gereken siyasal yapı üzerinde durulmalıdır. Siyasal yapının temelinde Mısır'ın en eski dönemlerinden itibaren varlığını izleyebildiğimiz nomlar ön plana çıkmaktadır. Bunlar hem Yukarı hem de Aşağı Mısır'da bir kentin idari merkez olduğu, belli bir alanı ve burada bulunan daha küçük yerleşim yerlerini kontrol ettiği küçük siyasal birimlerdi. Mısır'da siyasal birlik sağlandıktan sonra da bunlar Eski Mısır Krallığı'nın idari yapısında yer alan birimler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. MÖ IV. bin yılın sonunda Yukarı Mısır'dan hareketle Aşağı Mısır ele geçirilmiş ve siyasal birlik sağlanmıştı. Kurulan birleşik krallığın başkenti olarak Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştiği noktada olan Memfis kenti seçilmiş, tüm Mısır'ı kontrol eden güçlü bir merkezî otorite kurulmuştu. Bu merkezî otoritenin başında bulunan kral, Eski Mısır inancına göre yetkilerini Tanrılardan alan, kendisi de tanrısal niteliklere sahip olan kişiydi. Kral, siyasal idarenin yanında, askerî ve dinî sistemde de en üst düzeyde yetkiliydi. Kralın otoritesine hiçbir şekilde karşı gelinemezdi. Kralların taşıdığı bir unvan olan firavun, Eski Mısır dilinde krallık sarayı anlamındaki "Perao" sözcüğünden geliyordu. Düzenli işleyen iyi belirlenmiş bir bürokratik sistem vardı. Teoride her şeye yetkili olan ve karar veren kral olmakla beraber onun adına karar veren memurlar bulunmaktaydı. En üst düzeydeki memurlar kral tarafından belirlenirdi. Her idareci kendi alanındaki idari sistemin oluşturulması ve işlemlerinden sorumluydu. Kral adına en üst düzeyde yetkili ve idareci olarak vezir vardı. Onun altında sorumluluk alanlarına göre diğer idareciler sıkı bir bürokratik sistemde görevlerini ifa etmekteydiler. Eski Krallık zamanında nomlar belirgin idari birimler iken, sonraki dönemlerde nomların esas olduğu idari sistemin yerini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın iki eyalet hâlindeki yapılanması almıştır. Merkeze doğrudan bağlı idari bölgelerin yanı sıra özellikle Ön Asya'da ele geçirilmiş olan yerler vassal statüde bağlanmıştı. Bunlar yerel vassal beyler tarafından idare ediliyordu. Düzenli ve eğitilmiş ordu Eski Krallık ve Orta Krallık zamanında bulunmuyordu. Bu dönemlerde eğitilmiş askerî birlikler sadece ordunun çekirdek kısmını oluşturuyordu. Orta Krallık Dönemi sonrasında Mısır'ın yıkıcı bir istilaya uğramış olması düzenli ve eğitilmiş bir orduya olan ihtiyacı ortaya koymuştu. Yeni Krallık Dönemi'nde Mısır ordusu piyadeler ve arabalı savaşçılar olmak üzere iki temel sınıftan oluşmaktaydı. Eski Mısır'da yazının ilk ortaya çıkışı için sembolik bir tarih olarak genellikle MÖ 3100 kabul edilir. İlk olarak tanıdığımız yazı hiyeroglif yazısıdır. Bir resim yazısı olmanın yanında bu yazı fonetik değerlere de sahiptir. Daha çok anıtsal eserlerin duvarlarına uygulanmıştır. Hiyeroglif yazıdan türemiş olan, bu yazının el yazısı formu diyebileceğimiz, daha pratik uygulanabilen yazı, hieratik olarak adlandırılır. Bu yazıdan türetilmiş olan daha pratik olan ve günlük işlerde kullanılan yazı ise demotik yazıdır. Bu üç yazı türü ile yazılmış ve günümüze kadar ulaşmış yazıtlar ve belgeler Eski Mısır tarihinin başlıca kaynağını oluşturur. Neolitik Çağ'dan itibaren Mısır'ın ekonomisinde tarım temel teşkil etmiştir. Nil Nehri'nin denize ulaşmadan önce oluşturduğu geniş delta, hem sahip olduğu verimli araziler hem de nehrin burada birçok kola ayrılması ve bu kollardan açılan kanallar vasıtasıyla

çok önemli bir tarım havzası olmuştur. Aynı şekilde Yukarı Mısır'da nehrin iki yakasındaki tarıma elverişli arazi önemli bir üretim potansiyeline sahipti. Nil Nehri'nin senenin belli dönemlerindeki düzenli taşkınları hem tarım toprağının yenilenmesi hem de sulanması açısından büyük avantaj oluşturmuş, Mısır'ın tarım üretiminde temel rol oynamıştır. Tarım yanında hayvancılık da ekonomide önemli yer tutar. Dokumacılık, dericilik benzeri küçük endüstriyel uğraşlar ekonomide belli bir yer edinmişti. Ticaret, Nil üzerinde, denizlerde ve kara yoluyla yürütülüyordu. Eski Mısır dini çok tanrılıdır. Tanrılar ailesinde, Baş Tanrı'dan itibaren Tanrılar belli derecelenmeyle yer alırlar. Tarihsel süreç içinde siyasal, sosyal ve kültürel etkileşimler sonucunda Tanrılarının konumları, Tanrılara yüklenmiş olan nitelikler değişim göstermekle beraber, güneş kültü her zaman önemsenmiş ve panteonda üst sıradaki Tanrılarının niteliği olarak kalmıştır. Horus, Ra ve Amon, güneşle ilişkilendirilen uluhiyetler olarak Eski Mısır tarihi boyunca tapınım görmüştür. Tanrılar adına yapılmış olan tapınaklar vardır. Tanrılarının evi olarak kabul edilmiş olan tapınaklardan etkileyici yapıları ve boyutları ile günümüze ulaşmış olanlar Mısır dini hakkında çok önemli bilgiler sunarlar. Bunların yanı sıra günümüze kadar ulaşmış yazılı belgelerin çoğunluğunu oluşturan dinî içerikli belgeler, Eski Mısır dini hakkında önemli bilgi kaynağımızdır.